

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅՄԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

հրատարակեալ ազգասեր սատարութեամբ

ՊԱՐՈՆ ԵՒՈՒԱՐԴԱՅ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ. — ՄԱՅԻՍ, 1855. — ԹԻԻ Ե.

Ի ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Ի Փողոցն Սեն-Միլիիս, Թ. 38.

Դորձակալք

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԱԻԵՏԻՍ ԱՂԱՅ ՊԵՐՊԵՌԵԱՆ.

ԶՄԻՌՆԻԱ

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԱՅ ՊԱՂԻԱԶԱՐԵԱՆ.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅ ՏԵՐ-ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ.

ԵԱՇ ՄՈԼՏԱԻՈՅ

ՔԱՄԻՆԱՐ ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՅ ՊԵՐՔԻԼԵԱՆ.

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՇՓՈԹՈՒԹԵԱՆՅԸ ՎՐԱՅ ԳԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍԻ

Թեպետ եւ Մասեայ Աղանւոյն բերնէն աւետաւոր խաղաղութեան ձիւրենին ոչ երբեք պակաս պիտի ըլլար, բայց ցաւալի հարկ մըն է ըսելը թէ ստիպուած է երբեմն տրտմութեամբ դիմելու հայրենասիրաց գիրկը՝ իր սրբասէր ոտուրներուն դադարմը չգտած ըլլալով։ Քանի որ հով, փոքորիկ, ալեկոծութիւն, խռովութիւն, փայլակ, կայծակ, սասանութիւն, սրածութիւն, բոյրովին չեն դադրած Հայաստանի երեսէն, այսպիսի դժբաղդութիւններ երբ պատահին՝ զարմանք պիտի չըլլայ։ Սակայն մեր պարտքն է՝ նաեւ տրտմական դիպուածներուն մէջ մխիթարութեան նիւթ մը փնտռել, եւ ներկայ քշուառութիւններէն ետեւ ապագայ երջանկութեան յոյսեր սնուցանել։

Արդարեւ տխրական, դժբաղդ եւ ողբալի դեպք էր այն շփոթութիւնն որ եղաւ Մուրատեան ազգային վարժարանին մէջ այս ամիս. անոր ար-

ձագանգէն բնդացին արդէն բոլոր ազգասիրաց ականջները, օտարաց զարմանք՝ եւ ծանօթից անհնարին վիշտ, մեծամեծաց զայրոյթ եւ տկարաց գայրակողութիւն պատճառելով։ Վասն զի չէր կարծուեր որ կրօնական սուրբ կապերով կապուած ընկերութիւն մը՝ որ Միաբանութիւն անունը գրեթէ սեպհականեր է իրեն, այսպիսի պժգալի օրինակ տար անմիաբանութեան, տարաձայնութեան, կռուոյ, խռովութեան, բռնութեան, անգրգռութեան, եւ ամեն տեսակ ատելի եւ ցաւալի կիրքերու... Եւ սակայն դառն ճշմարտութիւն մըն է եղածը։ Տարածուեցաւ զոյժը արեւմուտքէն մինչեւ արեւելք, խափանելու ճար չկայ. ընդ հակառակն՝ ամեն կողմանէ ստիպում մըն ալ կայ որ այս շփոթութեանց բուն պատճառները հասկըցուին, եւ ըստ կարի շուտով, որպէս զի ազգայնոց տխուր խորհրդածութիւնները՝

զագգը կամ մեկգմեկ նախատեղով եւ ամօր Հայ անուան ըսելով միայն ջվերջանան, այլ իմացուի քե արդարութիւն մը կայ հայաժողով, ճշմարտութիւն մը կայ ծածկուած, անմեղութիւն մը կայ դատապարտուած, իրաւունք մը կայ ոտքի տակ առնուած՝ նաեւ այս դիպուածին մէջ. որով քե որ հայաժողովներուն գործողութիւնը վիշտ պատճառե ազգասէր սրտից, զոնե հալածելոց առաքինութիւնն ալ քիչ մը մխրարե գանոնք :

Այո, Մուրատեան վարժարանին այս աշխարհագոյժ խոռվութեանը մէջ ալ տեսնուեցաւ յայտնապէս որ Հայոց ազգիս մէջ դեռ կան եղեր այնպիսի սակաւագիւտ անձինք որ իրենց կեանքը ազգին համար դրեր են մինչեւ վերջը, եւ արդէն այնչափ վարժեր են բարիք ընելու ազգայնոց որ զրկանք եւ բռնութիւն չկայ եղեր որ կարող ըլլայ գանոնք իրենց գովելի նպատակէն գատել հեռացրնել : Դեռ կան եղեր հետեւողք եւ քիչ շատ նմանողք երանելի Թարգմանչացն մերոց եւ Հայրապետաց, Խորենացւոյն եւ Նղիշէի, Ղազարայ եւ Նարեկացւոյն, Գրիգորիսեանց եւ Ներսիսեանց : Եւ եթէ անոնց փառքը անաղօտ, յիշատակը անմոռաց եւ արդիւնքը անկորուստ մնաց, ինչո՞ւ համար այս վերջնոցս արդիւնքն ալ նոյն հատուցումը պիտի չունենայ՝ եթէ մինչեւ ի սպառ արիւնքն իրենց նահատակութեանը մէջ :

Այս է ուրեմն այն ցաւագին դիպուածոց մի միայն մխրարական մասը՝ քե որ թոյլ չէ տրուած ազգասէր սրտից աւելի ալ մխրարութեանց յոյս ունենալ անոնցմէ : Եւ սակայն ո՞ր գիտե, զուցէ այն Ամենակալ Տէրն որ լաւ գիտե ի չարեաց անակնկալ բարիք հանել՝ երջանկութիւն մը պատրաստեր է մեր ազգին, թոյլ տալովն որ այսպիսի արեւոտութիւններ մինչեւ հիմայ ալ պատահին իրեն մէջ : Գուցէ այն Անձն որ երեսուն տարի առաջ՝ — մինչդեռ այժմու բոլոր արդիւնքները չէր ցուցուցած, — ուրիշ շատերէն ի գատ՝ հանձարեղ բանաստեղծի մը իրաւացի խրախուսանացը արժանի եղեր էր, ո՞ր գիտե կըսեմ՝ գուցէ քիչ ժամանակէն անհամար բազմութիւն գտնէ ներկայ եւ ապագայ երախտագետ սրտերու, որ քան զամենայն բանաստեղծութիւն ճշմարտախօս են եւ հաստատուն :

Այն բանաստեղծին Խրախոյսը զնենք հոս, որպէս զի ընթերցողք ալ նաեւ անկէց կարենան գուշակել եղած արդեանց սահմանեալ պսակներուն փառաւորութիւնը .

Ի ԲԱՐԵՄԱՂԹՈՒԹԻՒՆ

ՀՆԴԿԱՅԻՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻ

Վ. ՏԵՍՈՒՆ Հ. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԹԷՈԴՈՐԵԱՆ

ԽՐԱԽՈՅՈՒՆ .¹

Ոչ ինչ տրկար քան զմարդ երկիր սնուցանե,
Քերդողանայր մեռնեան երգեաց շընջեալ սիւզ ի յերկնէ .

Նոյն շունչ այսօր ինձ ազդեաց
Տարվողէյ յունկն աշխարհաց ,

Ոչ ինչ երկիր կըրէ հըզօր քան ըզմարդ .
Ջոր քե ի բանջ պըղընձի Արիւթիւն վառէ ի մարտ ,
Ձե նա ի տիպ մահացոյի ,
Այլ անմահից ի կարգի :

Սա գտիեզերս գեղապըսակ պընճեցոյց ,
Հոյլ քաղաքաց ընդ երբեր ամբարտակեալ պերճ կանգնեցոյց .
Վայրագասուն ազգ մարդկան
Յիմաստ ի բան զօրացան :

Սա պընդէ զշիւս առաքինոյն յասպարես
Ըզհուր, ըզսուր, ըզտարերս յակըն զընէյ, կալ ի հանդես ,
Եւ գիտց եւ վեր փոստ մարմին
Վառէ ի լոյս պըսակին :

Որում ի սիրտ գուր գեղեցիկ մարդկութեան
Եւ սեր ազգին բորբոքի, տեղոյն պարծանք, պատիւ ինքեան ,
Ո՞ր է նըմին բոց անանց
Կամ ո՞ր պարիսպ անբախանց :

Եւ մանաւանդ քե տեսանէ առաջի
Ձեիզակեցացըն բանակ ձայն ի խրախոյս հորդեալ ուղի ,
Չաղբող արեան ճապաղիս
Պըսակ դիտէ վարդենիս :

Արիական այս սիրտ հըզօր առաջիկ
Ըզքեզ գիւնեաց նահատակ ընդ լոյժ կոհակս ելեալ մարտիկ
Ծագէ ի ծագ աշխարհի
Թափ անցանէյ ի վտանգի :

Պըսակաղիւր քո կեռ արփին երկնանճեմ ,
Լուր անտի դու գնախանարց երգեալ խրախոյս ձայնիւ վըսեմ .
Հայկ կառուցող հայրենեաց
Ըզքեզ որդի դաւանեաց .

Պարբեան արբուն եւ ցանկալին քո Սահակ,
Մըխիբարայ զօրավարք՝ քեզ հարկանեն փողոց հըռչակ .
Լեր դու կըցորդ անմահից ,
Գանուն նոցա բարձակից :

Տես արդէն տես ի արիւտ դեմս հայրենեաց
Քաղցըր շողեալ ըզժըպիտ որդեգորով քո զըզուանաց ,
Եւ գոյս առատ քում երկոց
Շտեմարանեալ յիւր ի ծոց :

Յուշ քեզ տարջիւր ըզհոգեշունչ գայն դըրուագ ,
Թէ որ տանին սերմանիս յայով երբան ողբանըւագ .
Գայով գայցեն ցընծալով
Լիազիրկ մեծ որայով :

Ի 27 Մարտի, 1824 .

Երգեաց յանպատրաստից
Հ. ԱՐՍԷՆ ԱՆԹԻՄՈՍԵԱՆՅ :

Եթէ բանաստեղծին ճարտարութիւնը գէթ այնչափ միայն տրուած ըլլար մեզի՝ որչափ որ տրուած

¹ Տես Ապրիլի ամսագրոյն 78-87 երեսները :

² Ըստ ինքնագիր բնագրի քերթողին :

Էանոր Դիւցազնին արդեանցը ծանօթութիւնը, գեղեցիկ պարտք մը կը համարէինք ցուցնել հիմա քեզ շատ աւելի շքեղ՝ շատ աւելի փառաւոր էր Թեոդորեան Հ. Սարգիս վարդապետին արիական նահատակութիւնը ընդդէմ ալեկոծեալ կրից եւ մորկաց՝ քան քեզ հեղկային ճանապարհորդութեան մէջ ընդդէմ ուկրաինոսի փրփրադէզ ալեաց. շատ աւելի վստօք էր նոյն ազգասիրին Մուրատեան վարժարանին դռնէն դուրս մնալը ամեն բանէ գոյրկ եւ կողոպուտ, քան քեզ սուրբ Ղազարու վանքին դռնէն ներս մտնելը (1835ին) լիազօր կ'մեծ որայով... Եւ քեզ որ բանաստեղծը անմահից կարգը կը հրաւիրէր արդէն այնպիսի մեծագործութեան մը ձեռք գարնողը, չենք գիտեր քեզ ինչ պիտի ըսէինք մենք՝ երբոր տեսանք քեզ այն գործը ամենայն յաջողութեամբ եւ աննկուն արիութեամբ ի գլուխ հանելէն ետեւ, փոխանակ լուսափայլ պսակով գլուխը զարդարելու՝ իրեններէն նախատինք եւ զրպարտութիւն եւ հալածանք կը ընէք : Ձենք գիտեր ինչ պիտի ըսէք, կամ քեզ ինչ կըսէ այս բաներս տեսնելով՝ Հայկ կառուցող հայրենեաց, Պարբեն Գրիգոր, ցանկալին Սահակ, եւս եւ Մխիթարայ զօրավարք (բայց ոչ զհնրկեցքն), եւ բովանդակ իսկ տխրադէմ Հայրենիք...

Նա ինքն Թեոդորեան վարդապետը երբ քանի մը տարի առաջ առ Մխիթարեանց այժմու առաջնորդը գրելով, եւ անոր պատճառաւ ազգին մէկ մասին գլխուն եկած նոր նոր խեղճութիւններն ողբալով կըսէր. « Ո՛վ տարաբաղդ ազգ Հայոց, « մինչեւ ցեփը արժանի լինիցիս ողբոց Մովսիսի « Խորենացու » — կընամ արդեօք երեսակայեք քեզ ինքն որ այն ողբերուն իսկական պատճառները վերցընելու աշխատելով անցուցեր էր իր պատուաւոր կեանքը, նոյն առաջնորդին ձեռքովը օտարազգի զինուորաց պիտի մատնուէր որ ելլէ հեռանայ իր հայրենասիրութեան գործարանէն...

Բայց վերջացընենք հոս խօսքերնիս. բողոքն որ այն իմաստութեան կիսակործան տաճարին քարինքն աղաղակեն, եւ իրենց արձագանգները

հայկազեան սրտից ներկայ եւ ապագայ անջնջելի երախտագիտութենէն ընդունին :

ՄԱՂԱՑԱՒՏԻ ԴԵՂ ՄԸ

Գաղղիոյ լրագիրները հետագայ դեղը հռչակեցին մաղձախտին (քուլերային) դէմ, իբրեւ շատ օգտակար, եւ պատրաստելը դիւրին :

« Առ մէկ ափ մը երիցուկ (փափաքիա չիչէյի), նոյնչափ ալ անանուխ (նանէ), հինգ վայրկենի չափ եփէ մէկ լիպրէ ջրի մէջ ու քամոցէ անցուր : Երկու դգայ օղի կամ ուօմ առ, մէկ դգայ շաքար, եւ վեց դգայ նոր շինած եփոցեղ, ու տաք տաք խմցուր հիւանդին : Կես ժամէն աւելի անցնելէն ետքը նորէն խմցուր նոյն չափով, եւ այն միջոցին ամենեւին ուրիշ բան մի տար խմելու, հապա միայն երկրորդ անգամէն մէկ ժամ ետքը : Ամեն հնարք ըրէ որ հիւանդը լաւ մը տաքնայ : Թէ որ տաքութենէս կայրիմ ըսելով բացուիլ ուզէ՝ դուն նորէն ծածկէ վրան. նայէ որ սաստիկ քրտնի. դրսէն քրտնելովն է որ ներսի տաքութիւնը պիտի պակսի : Երիցուկն ու անանուխը չայի պէս պատրաստէ, ու մէջը շաքար դնելով ատեն ատեն խմցուր տաք տաք. անանուխ չգտնուի նէ՝ տիլիայի ծաղիկ (օխլամուր չիչէյի) գործածէ : Ատեն ատեն գրէխ (ինքիգան) տուր կտաւատով ու խաշխաշի հունտով շինած : Երէ հիւանդը սաստիկ փորու ցաւ ունենայ, երկու մատ կարմիր գինի տաքցուր, մէջը կաղինի չափ քիւրակէ (քիրեաք) դիր ու խմցուր : Թիւրակեով շինուած գրէխն ալ աղէկ է : Մէյմը որ հիւանդը լաւ քրտնի, վրայի ծածկոցները քերտցուր : Թէ որ սաստիկ գլխի ցաւ ունենայ, սրունքին բերդուց մսին վրայ մանեկսով խառնած կտաւատ դիր ատեն ատեն :

« Հիւանդներ՝ եղած են որ ուրը տասը օր փորու ցաւ ու փոշիարութիւն ունեցան եւ սրտերին ետ եկաւ, ու այս դեղով ամենքն ալ առողջացան. բայց դեղին վրայէն պաղ ջուր խմողները մեռան, եւ կըսեն քեպաղ ջուրը աւելի կը ծարւեցընէ գիրենք : »

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒՐՈՊԱՅ

ԲԱՅՈՒՄՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԱՐՈՒՆԵՍԱՀԱՆԳԻՍԻՆ ՈՐ Ի ՓԱՐՈՋ

Մայիսի 15ին առաւօտը խուռն բազմութեամբ լեցուած էր ճարտարութեան Պալատին դիմացի հրապարակը. ժամը տասնին դռները բացուեցան,

եւ հրաւիրանաց տոմսակ ունեցողները ներս բափեցան :

Թեպէտ եւ այլ եւ այլ ազգաց ճարտարութեան

բերքերուն մեծ մասը դեռ շարունակ չէր, եւ մեկ մասը դեռ հասած այ չէր, սակայն պայատին գլխաւոր ու բարձրաշէն հոյակապ կլտորը արտաքոյ կարգի փառաւորութեամբ զարդարեր էին՝ բացմանը հանդիսին հա-

մար, անոր մեջտեղն այ կանգնուած էր շրքեղ կայսերական զահը : Ծիրանեգոյն քաւիշէ ամպնովանիին տակը երկու մեծամեծ՝ արոտներ ու մեկ բազմոցկար. ամպնովանիին գլուխը կայսերական քագ, երկու դիէն ոսկեփունջ դիպակներ կախուած, ներսի ճակատն այ կայսերութեան նշանը ձեւացուցած :

Կայսերական զահին դիմացն ու երկու կողմը շարունակ էին՝ նոյնպէս կարմիր քաւիշով ծածկած նըստարաններ որ պատրաստուած էին կայսերական ապարանից տիկնայցը, ծերակուտին, օրէնսդիր ժողովոյն, պետութեան խորհրդարանին, դեսպաններուն, կայսերական գործակատարներուն, օտար ազգաց գործակատարներուն եւ ուրիշ պաշտօնատեարց համար որ հրաւիրուեր էին այն մեծաշուք հանդիսին :

Մեծ սրահին սիւնազարդ կամարներուն մեջ գրուած էին խոշոր գրերով այն ազգաց անուններն որ իրենց ճար-

Մեծ Հանդիսարան.

Հանդիսարան Գեղարուեստից.

շակողմեան պատկերին մեջ գլխաւոր կերպարանքն է Արդարութիւն, մեկ ձեռքը կշռորդ մը

տարութեան բերքերն յուղարկեր էին արուեստահանդիսին : Անգղիոյ անունը վեց տեղ գրուած էր, Միացեալ Նահանգացը հինգ տեղ, Պելճիայինը երեք տեղ, Աւստրիայինը չորս տեղ, մեկալ տերու-

րեանցը մէյմեկ տեղ, Գանդիայինն այ քսանուերկու տեղ : Անուններուն վերիկողմը ամեն մեկ ազգի նշանը դրած էր, քովերէն այ իրենց ազգային գոյներով եւ դրօշներովը ձեւացած մրցանակներ կախուած : Իսկ սրահին կամարէն կախուած բազմաթիւ դրօշակներու վրայ գրուած էին այն ամենայն գլխաւոր քաղաքներուն անուններն որ իրենց ճարտարութեան բերքերն յուղարկեր էին Փարիզ :

Սրահին երկու ծայրերը մէյմեկ մեծամեծ պատկերներ կան. ձախակողմեանին մեջ ձեւացած է Գաղղիան ոսկեղէն արօռի մը վրայ նստած, որ օտար ազգերը իր քովը կը հրաւիրէ : Արուեստ ու Գիտութիւն (մէյմեկ կնոջ կերպարանքով) ոտքին քովը նստած են, անոնց քովն այ Հովիւ մը (որ Արեւելք կը նշանակէ) եւ Գարբին մը (Արեւմուտք) : Իսկ ա-

բռնած, մեկա-
լը կնիք մը՝
որով ամեն ար-
հեստագետ իր
բերքերը պիտի
կնքէ. անոր ալ
ոտքին քով
նստած են Ա-
րուեստնու Գի-
տութիւնը, Հո-
վիւնու Դարբի-
նը. եւ ջորս դին
այլարանական
կերպարանք-
ներ՝ որ կրճե-
ւացընեն աչ դին Անգղիա,
Հնդկաստան եւ Ջին, ձախ
դին ալ Գաղղիա, Իտալիա
եւ Արաբիա :

Կեսօրուան ատենը շա-
տոնց լեցուներ էր սրահը բազ-
մուրեամբ. երկու կարգ
նստարաններուն վրայ շա-
րուած նստած էին տիկ-
նայք, անոնց ետեւն ալ ե-
րիկ մարդիկ ոտքի վրայ կե-
ցած. պաշտօնական անձինք
ալ իրենց զարդարուն
հագուստներովը տեղերին
բռնէր էին : Ժամը մեկին քա-
նի մը վայրկեան մնացած՝
քնդանօրներն արձըկուե-
ցան՝ կայսեր եւ կայսրու-
հոյն Թիւլլիքին եղելուն
եղան. իրենք ուրը ձի լը-
ծուած կառքի մը մէջ նստեր
էին, երեք կառք ալ վեց
վեց ձիով, եւ երկու գունդ
ձիաւոր զբաժանոր զօրք
կայսերական
բափօրը կը կազ-
մէին :

Նափոյէտն իշ-
խանը՝ որ կայ-
սերական գոր-
ծակատար ժո-
ղովոյն գահե-
րեցն է՝ եւ զօրավարի հագուստով ներսը կը ս-
պասէր կայսեր եւ կայսրուհոյն, ժամը 1ին երա-

Բացումն մեծի Արուեստահանդիսին.

Յարսից շինուած .

բշնամեացը դեմ կը մըցի : Չէր Վեհափառութեանը
պահուած է եղեր որ Գաղղիան պատերազմի կող-

ժշտական ձայ-
ներով Հանդի-
սարանին մեծ
դուռը գնաց,
եւ ընդունեցաւ
զանոնք հան-
դերձ պաշա-
տական մեծա-
մեծներովը. ժո-
ղովուրդն ալ
կեցցէ կանչեց :
Կայսրն ու
կայսրուհին ի-
րենց համար
պատրաստը -

ւած գահն որ ելան՝ բարեւ
տունին ժողովականաց. ա-
նոնք ալ նորէն կեցցէ կան-
չեցին ծափահարութեամբ :
Նափոյէտն իշխանը դար-
ձաւ դեպ ի կայսեր կողմը եւ
այս ճառը խօսեցաւ .

« Բաջարանց Տէր ,

« Տիեզերական արուես-
տահանդէս 1855 տարուոյս
ահա բացուեցաւ այսօր, եւ
ձեր մեզի յանձնած գործը
կատարուեցաւ :

« Տիեզերական արուես-
տահանդէսը քեպէտ եւ էրր
ալ պատահէր՝ մեծ դիպուա-
ծի մը տեղ դրուելու էր, սա-
կայն հիմակուան պարա-
զաններուն նայելով՝ պատ-
մութեան մեջ եղական դի-
պուած մըն է : Տարիէ մը ի՛

վեր Գաղղիան
իր սահմաննե-
րէն 800 փար-
սախ հետու տեղ
ծանր պատե-
րազմի մը բըռ-
նուած, փառա-
ւոր կերպով իր

մանե ատենով ինչ փառք որ ունեի՝ անոր արժանի երեւնայ, եւ խաղաղասեր արուեստից կողմանե ուրիշ ամեն ատենե աւելի մեծ եւ հոյակապ տեսնուի : Գաղղիացի ժողովուրդը կըցուցնէ աշխարհիս քե քանի որ իր հանձարը հասկըցող եւ զինքը լաւ կառավարող մը գտնուի՝ ինքը միշտ այն մեծ ազգը պիտի ըլլայ :

« Ներեցէք ինծի, Քաջարանց Տէր, կայսերական գործակատար ժողովոյն կողմանե բացաարեղ ձեզի քե ինչ եր մեր նպատակը, ինչ հնարքներ բանեցուցինք անոր հասնելու, եւ ինչ պառուղ քաղեցինք :

« Ուզեցինք որ տիեզերական արուեստահանդեսը սոսկ հետաքրքրութեան նիւթ մը չըլլայ, հապա բոլոր աշխարհիս համար խրատ մը երկրագործութեան, ճարտարութեան, վաճառականութեան եւ արուեստից : Ընդարձակու գործնական քննութիւն մը պիտի ըլլայ, ճարտարութեան ուժերը մեկտեղ րերել, նախնական նիւթերը բերք հանողին ձեռքին տակը դնել, բերքերն ալ վայելողներուն աչքին առջեւ հանել. նոր քայլ մըն է ասիկայ դէպ ի կատարելութիւն՝ որ Արարչադիր օրէնք, մարդկային ազգիս առաջին պիտոյք, եւ ընկերական բարեկարգութեան ամենահարկաւոր պայմանն է :

« Եղան ոմանք որ այսպիսի մրցանքի մը առջի բերան վախ մը ունեցան, եւ ուշացընել ուզեցին. բայց դուք կամեցաք որ ձեր քաղաւորութեան առաջին տարիները համաշխարհական արուեստահանդիսով մը պայծառանան. ասով առաջին կայսեր ըրածին հետեւեցաք, վասն զի արուեստահանդես ընելու մտածութիւնը իսկապէս գաղղիական մտածութիւնն է : Ատեն անցնելով յառաջադիմութիւն ըրաւ, եւ առաջ որ ազգային եր՝ եղաւ տիեզերական :

« Առաջին փորձն ընողը մեր դրացի ու նիգակակից ազգն էր. մենք այն փորձը կատարելագործեցինք՝ գեղարուեստներն ալ հրաւիրելով :

« Կայսերական գործակատար ժողովը հաստատեցիք դուք, Վեհափառ Տէր, ղեկտեմբերի 24ին 1853ին : Մեր առաջին աշխատութիւնն եղաւ ընդհանուր կանոնադրութիւնը որ հաստատեցիք ապրիլի 6ին հրովարտակովը. այն կանոններն եղան արուեստահանդիսին սահմանադրական օրէնքը, եւ անոր մէջ եղած դասաւորութիւնը ամենայն կերպով խելքի յարմար կերեւնայ մեզի :

« Գործակատար ժողովոյն անդամները կատարեալ համաձայնութեամբ վարուեցան միշտ իրարու հետ. եւ այս բանիս անոր համար ալ աւել-

լի ուրախութեամբ կըմկայեմ որ իմ պաշտօնակցացս յօժարութիւնները, կարծիքները եւ մտածութիւնները շատ տարբեր էին իրարմէ : Կարծեաց զանազանութիւնը լոյս տուաւ մեզի՝ առանց արգելք ըլլալու. այնչափ մեծ բան էր պաշտօնիս որ ամեն տարաձայնութիւն անոր դիմացէն հեռացաւ :

« Բնական կերպով երկու տեսակ փորձառութիւն ունեինք մեզի առաջնորդ. մէյմը՝ գաղղիական՝ արուեստահանդեսները, մէյմալ 1851ին տիեզերական արուեստահանդեսը : Եւ սակայն քանի մը փոփոխութիւններ ալ պետք եղաւ ընել որ ամենն ալ ազատութեան եւ յառաջադիմութեան համար էին :

« Արուեստահանդիսին մաքսերուն համար այնպիսի կարգէ դուրս բան մը սահմանեցինք որ արգելք բառը բոլորովին վերցուեցաւ : Այն ամենայն բերքերն որ հանդիսին մէջ կրնային դրուիլ՝ մտան Գաղղիա՝ իրենց արժէքին 100ին 20ը միայն տուրք տալով : Մաքսատանց վերատեսուչները մեծ մարդասիրութեամբ վարուեցան, եւ յուսամք է մեր օտարազգի հիւրերը այն վերատեսչաց վրայ շատ գոհ եղած պիտի դառնան :

« Նոյն առատաձեռնութիւնը ի գործ դրուեցաւ նաեւ բերքերուն փոխադրութեանը մէջ, որով սահմանազկէն զանոնք հոս բերելը մեր ծախքովն ըրինք :

« Անկեց ի գատ, համարձակեցանք նոր բան մըն ալ ընելու որ Լոնտրա չէր եղած, այս ինքն հանդիսին մէջ դրուած բերքերուն գինն ալ վրանին կրնայ նշանակուիլ, որով նաեւ անոնց տրուելու վարձատրութեանն ալ մեծ ճիւղ մը կըղըրուի : Ճարտարութեան խնդրոց մէջ մտնողները ամենն ալ պիտի հասկընան քե այս սկզբունքը որչափ կարեւոր բան է, եւ ինչ հետեւանքներ կրնայ ունենալ, քեպետ եւ ճիշդ գին մը կտրելու համար քանի մը դժուարութիւններ ալ գտնուին :

« Գեղարուեստից համար երկու տեսակ հնարք կար առջեւնիս. արդեօք միայն գործերը պիտի նայուէին՝ առանց քննելու քե անոնց հեղինակները մեռած են քե ողջ. չէ նէ հեղինակները պիտի դիտուէին՝ միայն կենդանի եղողներուն գործքերն ընդունուելով :

« Առաջին կարծիքը հաստատութիւն գտաւ, վասն զի աւելի յարմար էր որոշուած նպատակին, որ էր իննետասներորդ դարուս ճարտարութիւնը մրցանքի դնել. եւ սակայն ի գործ չդրուեցաւ՝ զանազան դժուարութիւններուն պատճառաւ :

« Առանց քննութեան ընդունեցանք բոլոր այն օտարազգի արուեստագիտաց գործքերն որ իրենց գործակատար ժողովներուն ընդունելի եղած էին. միայն մեզի համար խստութիւն բանեցուցինք : Ընդունելութեան դատաւորաց աշխատանքը՝ դժուար ու ապերախտ աշխատանք է, մանաւանդ տիեզերական արուեստահանդիսի մէջ՝ ուր որ սովորական հանդէսներուն սկզբունքովը շարժիլ կարելի չէր, եւ ուր որ դատաւորները պիտի ընտրէին Գաղղիոյ զէնքերը այնպիսի պատերազմի մը մէջ որ քանի կերբար կըմեծնար :

« Շէնքին պզտիկ զայլ մեծամեծ դժուարութեանց մէջ ձգեց զմեզ : Մասնաւոր շէնք մը շինելու խորհուրդը մէկդի դրուելէն ետեւ, հարկ եղաւ որ ճարտարութեան պալատին մէջ տեղաւորուինք. եւ այս պալատիս պակասութիւնն այն է որ յատկապէս այսպիսի ընդարձակ արուեստահանդիսի համար շինուած չէր :

« Հարկ կըհամարինք ըսել համարձակ Ձեր Վեհափառութեանն ու բոլոր Եւրոպայի քէ հանդիսադրաց քիւր այնչափ շատ էր որ տեղը նեղ ելաւ, քեպէտ եւ բոլոր մակերեսոյն էր 117,840 մեքր քառակուսի, անոր ալ 55,900 մեքրը հանդիսին համար որոշուած :

« Պետք եղաւ հանդիսադիրներն ընդունելու համար որոշուած գործակատար ժողովոյն ապրսպրել որ մեծ զգուշութիւն բանեցընեն, եւ մենք քանի որ կտոր մը աւելի տեղ չէինք գտներ՝ չէինք կրնար այն զգուշութիւնը մէկդի դնել. եւ որովհետեւ գործողութեանց սկզբնաւորութեանը մէջ այնպիսի պակասութիւն պատահեցաւ, բերքերն ընդունելը ինչպէս որ պետք էր կանոնաւոր ու արդար կերպով չկրցաւ ըլլալ. անով աւելի ալ դժուարացաւ տեղական ժողովներուն պաշտօնը՝ որոնց մտադիւր սիրով արդիւնքը կըճանչնամ՝ մեզի բրած օգնութեանը համար :

« Շէնքին ետ մնալը ցաւալի բան եղաւ, քեպէտ եւ վերակացուք ամենայն գործունէութիւն եւ խելք բանեցուցին որ շուտ լմընայ. բայց իրաւցընէ կարելի եղածէն աւելի բանի աջք դրուած էր : Այս ընդարձակ եւ հոյակապ պալատին շէնքը երկու տարի չքրջեց, եւ դեռ չէ լմընցած. մտածեցինք որ շուտ լմընցընելուն մէկ հատիկ հնարքն է արուեստահանդէսը սկսիլ՝ որ ուշացընել ալ չէր ըլլար :

« Դեղարուեստից շէնքին գատ ըլլալը մէկէն ի մէկ ամենահարկաւոր ճանցուեցաւ, եւ այն առժամանակեայ տեղւոյն շինուածքը որոշուած ատենին լմընցաւ : Բանի որ արուեստահանդէսը

կընդարձակուեր, նոր շէնքի վրայ խորհուրդ կըլար : Մինչդեռ ես Սրեւելք էի՝ Գաղղիոյ եւ Ձեր Վեհափառութեան ծառայութեանը մէջ, 1200 մեքր երկայնութեամբ յարակից շէնք մը կանգնուեցաւ Սեն գեաին եզերքը : Այս շէնքը՝ որ շարժման մէջ եղած մեքենաներու համար է՝ տասներհինգ օրէն պիտի լմընայ :

« Բանի մը շարքը հազիւ կայ որ խիստ հարկաւոր ճանցուեցաւ Համառօտսարանը. անոր չորս բոլորը ընդարձակ սրան մը պիտի շինուի, որով գլխաւոր շէնքը պիտի միանայ յարակից շէնքին հետ. մէկ ամիսէն անիկայ ալ կըլմընայ :

« Այն ատեն արուեստահանդէսը ամբողջ կըլլայ :

« Մեր երկրին մէջ սովորաբար մեծամեծ գործողութիւններ վրան առնողը տէրութիւնն է. բայց որպէս զի այս սովորութիւնը չափէն դուրս չելլէ, Ձեր Վեհափառութիւնը բողոք որ մասնաւորաց ճարտարութիւնը կըցածին չափ առաջ երբայ : ճարտարութեան Պալատին շահը վրան առնող ընկերութիւնը՝ շէնքին վրայ դրած դրամագլխոյն ծախքը պիտի հանէր անոր մէջ մտնողներուն տուած վճարքէն. ասով հարկեղաւ վճարք մը որոշել մուտքին : Սակայն փոյր ունեցանք ըստ կարի ժողովրդեան դիւրութիւնը մտածել՝ հրաման առնելով որ կիրակի օրերուն մուտքը 20 հարիւրորդէն աւելի չըլլայ :

Մեծ գործունէութեամբ ցուցակ մը պատրաստուեցաւ. անով կրնանք հիմակուրէն հանդիսադրաց քիւր նշանակել, որ 20,000էն պակաս պիտի չըլլայ. ասոնցմէ 9,500ը գաղղիական կայսերութեան հանդիսադիրքն են, եւ գրեթէ 10,500ը օտարազգիք :

« Այն տէրութիւնն ալ՝ որուն դէմ պատերազմ ունինք, դուրս չձըգուեցաւ : Եթէ Ռուսաց արուեստագետները գային, հպատակելով այն կանոնաց որ ամենայն ազգաց համար դրուած են, կընդունէինք զիրենք, որպէս զի լաւ որոշուի քէ ինչով կըտարբերին մեզի քշնամի չեղող սլաւեան ժողովուրդները այն տէրութենէն՝ որուն չափազանց մեծութեանը դէմ պատերազմելու հարկադրեր են քաղաքակիրք ազգերը :

« Արուեստահանդէսէն ետեւ, երբոր Ձեր Վեհափառութեան առաջարկէնք տրուելու վարձատրութիւնները, կրնանք դատաստան ընել քէ ինչ հետեւանքներ պիտի ունենայ այս արուեստահանդէսը՝ որուն բացումը կըխնդրենք որ Ձեր Վեհափառութիւնը հրատարակէ : »

Կայսրը պատասխանեց բարձրապատիւ իշխանին .

« Սիրեցեալդ իմ Հորեղբորորդի ,

« Զձեզ գլուխ դնելով գործակատար ժողովի մը որ այնչափ դժուարութիւններ ուներ յաղթելու , ուզեցի իմին ձեր վրայ ունեցած վստահութեանս մասնաւոր ապացոյց մը տալ . ուրախ եմ որ այս վստահութիւնս ամենայն կերպով իրաւացի հասնեցիք : Կըխնդրեմ որ շնորհակալ ըլլաք իմ կողմանէս գործակատար ժողովոյն որ այնչափ իմաստուն խնամք եւ անխոնջ եռանդ ցուցուց այս բանիս մէջ : Բաւերադուրբին կըհամարիմ ինծի բանալ այս խաղաղու-

« րեան տաճարը՝ որ զամենայն ժողովուրդս ի հա-
« մախոհութիւն կըհրաւիրէ : »

Այս ատենախօսութենէն ետքը , նուագարանաց բազմութեան ձայնովը Վեհափառ Կայսրը իջաւ գահէն , ու բեր Կայսրունոյն տունած , ետեւէն ալ կայսերական պալատին մեծամեծները , ծանր ծանր քայլելով՝ աջքէ անցուց գլխաւոր դահլիճը : Երբոր նորէն առաջին տեղը դարձան Կայսրն ու Կայսրուհին՝ նորէն բարեւեցին հանդիսականներն ու կեցցեաներով դարձան Թիւլլիքի . քնդանօթներն ալ արձըկուելով իմացուցին ամենուն արուեստահանդիսին բացուիլը :

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱՂԱԽՈՅ

Գաղղիոյ եւ Փարիզու ժողովրդեան նիւթական վիճակին վրայ եղած հետագայ տեղեկութիւնները ոչ միայն հետաքրքրական են , այլ եւ օգտակար կրնան ըլլալ մերագնեայց իբրեւ աշխարհագրական եւ քաղաքական հմտութիւն : Բայց մենք առելի մեծ օգուտ մընալ քաղուելուն կըփափաքինք . ոչսինքն որ մեր ազգին աշխարհական եւ եկեղեցական գլխաւորները մասնաւոր փոյթ մը ունենան ամեն տարի Եւրոպացոց պէս տեսակ մը ազգահամար ընելու , եւ ազգին նիւթական վիճակն ալ ըլլայ՝ ըստ իւրաքանչիւր գաւառաց եւ քաղաքաց եւ գիւղից՝ գիր անցընելով հրատարակելու , որ դժուար բան ալ չէ :

Գաղղիոյ մէջ 1852ին ծներ է 965,080 տղայ . մեռեր է 810,695 հոգի . ըսել է քէ մեկ տարուան մէջ Գաղղիոյ բնակչաց բուռն վրայ աւելցեր է 154,585 : — Բոլոր Գաղղիոյ բնակչաց քիւր 1820ին գրեթէ 50 միլիոն ու կես էր . 1851ին 52 միլիոն ու կեսէն աւելի . 1856ին 55 միլիոն ու կես . 1841ին 54 միլիոն 200 հազար . 1851ին 55 միլիոն 800 հազար . իսկ հիմա 56 միլիոն , ձեզայիւրն ու հեռաւոր կղզիները չհամարելով :

Փարիզու մէջ 1853ին ծներ է 54 հազար տղայ , 16 հազար վեց հարիւրը աղջիկ , եւ 17 հազար չորս հարիւրը մանչ : — Նոյն տարին մեռնողներուն քիւր էր 58,262 հոգի . 16,792ը մանչ , եւ 17,470ը աղջիկ : Մեկ հոգի մը միայն ապրեր է 105 տարի ու ինն ամիս . 495 հոգի ծաղիկ հիւանդութենէն մեռեր են այն տարին :

Փարիզու մէջ 1853ին , միայն մեկ միլիոն ու կես Ֆրանքէն առելի ստրկի ոստրէ (սքրիախ) կերուեր է . 15 միլիոն Ֆրանքի հաւելէն . 15 միլիոն Ֆրանքի կարագ , 7 միլիոն Ֆրանքի հաւելիք . 8 միլիոն Ֆրանքի ալ փայտ եւ ածուխ վառուեր է : — Եւ որպէս զի չկարծուի քէ այսչափ ծախուց մեկ պատճառն ալ բնակչաց շատակերութիւնը , կամ քէ միայն կերակրելիւնաց բանկութիւնն է , գիտնալու է որ Փարիզու աղքատ գոր-

ծառներէն շատը կան որ օրը 20 սանքիմէն (ըսել է քէ հիմակուան մեկ Օսմանեան դահեկանէն) առելի ծախք չեն ըներ կերակրի համար :

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՈՒՆՍԱՍԻՐՈՅ

Ամեն տեսակ արուեստ ու մեռագործ աշխարհիս ամեն կողմերը տարածելու եւ ծաղկեցընելու համար ընկերութիւն մը պիտի հաստատուի . այս առաջարկութիւնն էղած ու ընդունուած է Գաղղիոյ տերութենէն , եւ հիմա քննուելու վրայ է :

Ընկերակցութեան գլխաւոր տեղը պիտի ըլլայ Փարիզ , բայց տեսուչները բոլոր Եւրոպայի ալ երեւելի արուեստագետներէն պիտի ընտրուին :

Այս ընկերակցութեան գրուելու բաժիններն են մեկ միլիոն , ամեն մեկ բաժինը 25 Ֆրանք , որով դրամագուլթը պիտի ըլլայ 25 միլիոն Ֆրանք , որ 100ին 4ով շահի պիտի դուրսի , ու տարին բերէ մեկ միլիոն Ֆրանք :

Ընկերութիւնը ամեն տարի մեկ միլիոնի ազնիւ մեռագործ պիտի գնէ , եւ այն մեռագործները Փարիզու մէջ մշտնջենաւոր Հանդիսարան մը պիտի դնէ որ ամեն մարդ կարենայ տեսնել :

Տարին մէյմը հազար հատ վարձատրութիւն պիտի հանուի վիճակով՝ բաժանորդներուն վրայ :

ԵՒԵՔՏՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐ ԸՆԴ ՄԵՋ ԵՒՐՈՊԱՅ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԱՅ

Եւրոպայի մեծամեծ քաղաքները արդէն իրարու հետ գրեթէ անդադար եւ անմիջական խօսակցութեան հետ են հեռագրով : Խրիմու բանակէն Թիւլլիքիի պալատը եւ Լոնտրայի արքունիքը նոյնպէս անընդհատ խօսակցութիւն կըլլայ ամեն օր . մեկ երկու ամսէն

նոյն դիւրութիւնը պիտի ունենան նաեւ Պօլսեցիք երեւոյցէն Փարիզու եւ Լոնտրայի բնակչացը հետ խօսիլ, եւ նոյն օրը պատասխան ընդունիլ : Ելէրտրական հետազոտին այս սրանջելի դիւրութեամբը Ամերիկացի ալ Եւրոպայի հետ պիտի միանայ երկու տարիէն : Հետագիւրը Նոր Եորքէն պիտի անցնի Նոր Երկիրը տուած կղզւոյն Սուրբ Յովհաննէս անունով գլխաւոր քաղաքէն ու հասնի Անգոլիա : Վեց հարիւր գործաւոր տարիէ մը ի վեր այս բանիս վրայ աշխատելու հետ

են, եւ հազար երկու հարիւր մոլոնէն աւելի տեղ առնեն պատրաստ է . եւ որովհետեւ Սուրբ Յովհաննէսը Ամերիկայի ուրիշ ամէն տեղերէն աւելի Եւրոպայի մօտ ցամաքն է, քիչ ժամանակէն Ամերիկայի յուրերը հինգ վեց օրուան մէջ Եւրոպա պիտի հասնին : Իսկ երկու տարիէն՝ Նոր Եորքին յուրերը Լոնտրա հասնելու համար մէկ ժամէն աւելի տալեն պիտի չանցընեն :

Գ. ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԿԱՆ

ՖՐԱՆՔԼԻՆ

(Շարայարութիւն).

Աստուածաշնչին մէջ Առական գիրքը կարդալու տալեն Ֆրանքլինի աջքին այս խօսքը զարկեր էր. « Երկայն աւուրք եւ ամբ կենաց յաջմէ իւրմէ, եւ յահեկէ իւրմէ վառք եւ մեծութիւն : » Այս խօսքիս սքանչելի իմաստութիւնն այն տալեն աւելի լաւ հասկըցաւ՝ երբոր աշխարհիս կարգը քննեց, եւ իմացաւ քէ մարդս ինչո՞վ կրնայ առողջութիւնը պահել եւ երջանիկ կեանք անցընել : Աշխարհիս կարգաւորութիւնը դիտելով՝ գմայեցաւ Աստուծոյ նախախնամութեանը վրայ, եւ որպէս զի աստուածահաճոյ կեանք մը ունենայ՝ մասնաւոր առաջադրութիւն մը ըրաւ ինքզինքը կատարելագործելու : « Մեծ փափաք ունեի, կըսէ, ամենեւին յանցանք մը չընելու, եւ շտկելու այն պակասութիւններս՝ որոնց մէջ կրնային զիս ձգել կրնա բնութիւնս, կամ սովորութիւններս եւ կամ ուրիշներուն վրայ տնտած օրինակս : » Բայց մարդուս առաջադրութիւնը որչափ ալ հաստատուն ըլլայ՝ չկրնար մէկէն ի մէկ բնական յօժարութեանց եւ սովորութեանց յաղքել. Ֆրանքլին ալ հասկըցաւ քէ կամաց կամաց պիտի շտկէ ինքզինքը զանազան հնարքներով :

Առաջ լաւ մը քննեց համրեց քէ որ կատարելութիւններն աւելի հարկաւոր են իրեն. եւ որպէս զի դիւրաւ գործադրէ զանոնք՝ այնպիսի կարգաւ մը շարեց որ ճիշդ հասկընայ քէ որ բանը պէտք է ընէ, եւ որ բանէն զգուշանայ : Տասուիրեք նիւր կամ խրատ որոշեց իրեն համար, եւ այս կարգաւ շարեց .

Ա. Ժուժկայութիւն. — Այնքան շատ ջուտես որ

անբան դառնաս. այնչափ շատ ջիւրմես որ մինչեւ գինովնաս :

Բ. Լոռութիւն. — Այն բանին վրայ միայն խօսէ որ օգտակար է քեզի եւ ուրիշներուն :

Գ. Կարգաւորութիւն. — Ամէն բան իր տեղն ունենայ անփոփոխ : Ամէն մէկ գործողութեանդ ժամանակիդ մէկ մասը սահմանէ :

Դ. Առաջադրութիւն. — Առաջադրէ որ ի գործ դնես այն բանն որ պարտական ես ընելու, եւ առաջադրութիւնդ կատարէ :

Ե. Խնայութիւն. — Այն բաներուն միայն ծախք ըրէ որ օգտակար են քեզի կամ ուրիշներուն, այսինքն ամենեւին բան մի վատներ :

Զ. Ճարտարութիւն. — Ատենդ մի կորսընցընէր. միշտ օգտակար բանի մը հետ եղիր : Բան մը մի ըներ որ հարկաւոր չըլլայ :

Է. Անկեղծութիւն. — Խարդախութիւն մի բանեցընէր. ամէն մտածութեանցդ վրայ բոլոր տիրեն անմեղութիւնն ու արդարութիւնը, եւ անոնք տուն տան քեզի խօսելիքդ :

Ը. Արդարութիւն. — Ուրիշի սիրտը մի կոտրէր, եւ ինչ օգնութիւն որ պարտական ես ուրիշներուն ընելու՝ զանց մի ըներ :

Թ. Զափաւորութիւն. — Ամէն բանի մէջ երկու ծայրի չափազանցութենէն զգուշացիր. նախատանաց դեմ այնչափ մի սրդողիր՝ որչափ որ իրաւացի կըկարծես սրդողիլդ :

Ժ. Մաքրութիւն. — Ամէն տեսակ աղտոտութենէ հեռու փախիր. ոչ վրադ աղտ ըլլայ, ոչ հագուստիդ վրայ եւ ոչ բնակարանիդ մէջ :

ԺԱ. Հանդարտութիւն. — Փուճումուն բաներու կամ քե սովորական եւ անհրաժեշտ դիպումներու համար սիրտդ մի՛ հատցընէր :

ԺԲ. Ողջախոհութիւն. — Նայէ որ Աստուկան չգոհես քու առողջութիւնդ , խաղաղութիւնդ , անունդ , եւ կամ ուրիշի պատիւը :

ԺԳ. Խոնարհութիւն. — Հետեւող եղիւր Յիսուսի , եւ (հասարակ մարդկանց մէջ) Սոկրատայ :

Այս բարոյական պարզ կանոնաց յաստատութիւնն ալ խորհրդով էր. կըսէ Ֆրանքլին քե « Ժուժկայութիւնը առաջ դրի , վասն զի անով մարդուս գլուխը պաղ ու գաղափարները յստակ կըլլան . առանց անոր կարելի բան չէ միշտ արթուն կենալ՝ հին սովորութեանց դէմ պատերազմելու եւ փորձութեանց յաղթելու համար : Այս առաքինութեան մէջ հաստատուեցէն ետեւ , յուրիւնը կը դիւրանար . եւ որովհետեւ իմ փափաքս նոր նոր բաներ սովորիլ ու միանգամայն առաքինութեան վարժիլ էր , զիտնալով որ չկենցաղավարութեան մէջ մարդս աւելի շատ բան կըսորվի ականջը գործածելով քան քե լեզուն , եւ փափաքելով կոտորել այն սովորութիւնս որ ունէի ոչինչ բաներու վրայ խօսելու , եւ անդադար բառի խաղեր ու ծաղրածութիւններ ընելու , որով իմ ընկերութիւնս քեքեւ մարդկանց միայն ախորժելի կըլլար , երկրորդ կարգին մէջ դրի Լուսութիւնը : Ասիկայ Կարգաւորութեան հետ մեկտեղ անշուշտ աւելի աստեւ կուտայ ինծի՝ ըսի՝ իմ դիտաւորութիւնս եւ ջանքս ի գործ դնելու . Առաջադրութիւնը ինծի սովորութիւն դառնալով , յարատեւութիւն կուտար ուրիշ առաքինութիւնները ձեռք բերելու . Խնայութիւնն ու ճարտարութիւնը պարտքս քեքեւցընելով , եւ հանգիստ ու ազատ կեանք ունենալուս պատճառըլլալով , աւելի կը դիւրացընէր ինծի Անկեղծութեան , Արդարութեան եւ միւս առաքինութեանց կրթութիւնը : »

Հասկըցաւ Ֆրանքլին քե բոյոր այս առաքինութիւնները մեկէն պիտի չկարենայ վաստակիլ . ուստի նայեցաւ որ մեկիկ մեկիկ ձեռք ձգէ : Տեսարակ մը շինեց , ու մէջը գրեց զանոնք կարգաւ , միտքը դնելով որ՝ ամեն մեկուն մէյմեկ շաբաթ մասնաւոր ուշադրութիւն ընէ : Ամեն իրիկուն խաջ մը գծելով կընշանէր այս կամ այն առաքինութեան դէմ ըրած պակասութիւնը , եւ ըստ այնմ՝ երբ պակասեր էր՝ կըտրտմէր , քե ոչ՝ կուրախանար : Եւ այսպէս տասուիրեք շաբթուան մէջ այն տասուիրեք առաքինութիւնները աչքէ կանցընէր , եւ տարին չորս անգամ այս օգտակար կրթութիւնը կընէր : Կարգաւորութեան ու Լուսութեան վարժելու համար աւե-

լի շատ դժուարութիւն քաշեց քան քե միւսներուն համար :

Ահաւասիկ այն տետրակին մեկ երեսը .

	Կիրակի.	Երկուշաբթի.	Երեքշաբթի.	Չորեքշաբթի.	Հինգշաբթի.	Ուրբաթ.	Շաբաթ.
Ժուժկայութիւն . . .							
Լուսութիւն	†	†		†		†	
Կարգաւորութիւն . .	†	†	†		†	†	†
Առաջադրութիւն . .			†			†	
Խնայութիւն			†			†	
Ճարտարութիւն . .							
Անկեղծութիւն . . .							
Արդարութիւն . . .							
Չափաւորութիւն . .							
Մաքրութիւն							
Հանդարտութիւն . .							
Ողջախոհութիւն . .							
Խոնարհութիւն . . .							

Ֆրանքլին միտքը դրած էր քե ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը առաջնորդ է կենաց , ուսուցիչ առաքինութեան եւ քշնամի մոլորեան . եւ ճշմարտապէս փիլիսոփայ ըլլալու համար՝ անդադար առ Աստուած կապաւինէր իրրեւ առ աղբիւրն ամենայն բարեաց եւ ճշմարտութեան , եւ այս աղօթքը ստեպ կընէր .

« Ո՛վ բարեգութ եւ ամենակալ Տէր , հայր ողորմութեան , առաջնորդ ներողամիտ , տուր ինծի « այն իմաստութիւնն որ իմ ճշմարիտ օգուտս կը « ցուցընէ ինծի : Հաստատե՛ առաջադրութիւնս « որով կուգեմ անոր խորհրդոցը հետեւիլ , եւ ըն- « դունէ իմ պատրաստականութիւնս՝ քու ուրիշ « որդւոցդ բարիք ընելու . ասիկայ միայն նշան « պիտի ըլլայ այն երախտագիտութեան որ կընամ « ցուցընէլ քեզի փոխանակ այնչափ բարեաց որ « ինծի կըշնորհես : »

Այսպիսի կրթութեամբ Ֆրանքլին մեծամեծ օգուտներ քաղեց ինքզինքը կատարելագործելու համար : Առաջ որ սակաւապէտ էր՝ ժուժկայ եղաւ . առաջ որ աշխատասէր էր , անխոնջ եղաւ . արդէն բարեասէր էր , արդար ալ եղաւ . արդէն բարակամիտ էր , ողջամիտ ալ եղաւ . խեղացի էր , իմաստուն եղաւ : Այն անկեց ետքը միշտ խորունկ մտածող , միշտ ճշմարտախօս , միշտ խորհրդապահ գտնուեցաւ . մեկ բանի մը վրայ լաւ մտածե-

յեն առաջ՝ ոչ երբեք ձեռք կրգարներ, եւ մէյմը ձեռք զարնելէն ետեւ՝ համարձակ առաջ կըտաներ: Մարդկանց բնաւորութիւնը ճանչնալ սորվեցաւ, բայց զանոնք ոչ երբեք խարեց. այն աստիճանի հասաւ որ բարիք կըներ անոնց՝ եւ չէր բողոք որ չարիք բնէն իրեն: Մահուրնէն քանի մը տարի առաջ՝ իր սերնդոցը համար այս խրատս գրեց. « Ձեր նախահարց մէկը Աստուծոյ շնորհիւր այս պիտի ճամբան բռնելով՝ բոլոր կենացը մէջ երջանիկ եղաւ՝ մինչեւ իր հասակին եօթանասուն ունենորորդ տարին: Իրեն գլխուն գալու ձախորդութիւնները աստուածային նախախնամութեան ձեռքն են. բայց քե որ գան, անցած գացածին վրայ մտածելով՝ ոյժ պիտի առնու աւելի անխոռով սրտիւ համբերելու անոնց: Երկար ա-

տեն վայելած առողջութեանը պատճառ ժուժկալութիւնը կըճանչնայ. կամաց կամաց ձեռք ձգած հարստութեանն ու հմտութեանը պատճառ՝ ճարտարութիւնն ու խնայութիւնը կըճանչնայ. հայրենակցաց առջեւ ստացած համարմանն ու անոնցմէ ընդունած պատուաւոր պաշտօններուն պատճառ՝ անկեղծութիւնն ու արդարութիւնը գիտե: Վերջապէս՝ քե որ մինչեւ հիմայ ալ իր անվոփոխ եւ ուրախ գուարք բնաւորութեամբը սիրելի ե նաեւ երիտասարդաց իր ընկերութիւնը, անոր ալ պատճառ՝ բոլոր այս առաքինութեանց մէկտեղ գալն ու իրարու պակասութիւնը լեցընելով՝ զինքը զօրացընելն է: »

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ:)

Գ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՌՎԱՄԵԱԿԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԷՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՏԱՆԵՂՈՒ Ի ՃԵՋԱՅԻՐ

Պարոն Պարպիւն-տիւ-Պրաժ հարտար մատենագիրը, որ առէի զանագան օրագրաց մէջ դրած պիտանի հաստատեցողը ծանօթ ե մեզի, այս օրերս տետրակ մը հրատարակեց այսու վերնագրով. « Մուտ Հոռովմեական Հայոց ի Ճեզայիր: »

Իմաստուն հեղինակն իր դիտաւորութիւնը՝ մանաւանդ քե առ. Գաղղիոյ տերութիւնն ըրած առաջարկութիւնը հաստատելէն ետեւ, կըջանայ անոր օգուկարութիւնները ցուցընել ամեն կողմանէ. այնպէս որ մեզի կերեւնայ քե այս առաջարկութիւնը երբ ի գործ դրուելու ամենայն դիւրութիւններն ունենայ՝ յիշատի Գաղղիացոց աստիկ մտադրութեանը արժանի է:

Մեր Հայքս առ. այժմ այս նիւթոյս վրայ ունեցած կարծիքնիս կը պահենք որ ըսենք երբոր երբ յօդուածով ետեւե ետեւ այս գործոյն վերլուծութիւնն ընենք լմընցընենք:

Պարոն Պարպիւն-տիւ-Պրաժ իր գրութեանը կըսկսի ստորագրելով Ճեզայիրի դիրքը. անոր հողոյն գովասանքն ընելով կըսէ քե « Ատեն պիտի գայ որ ասի- « կայ կարօտութեան ժամանակ Գաղղիոյ շտեմարանը « պիտի ըլլայ, ինչպէս որ աստեցով Հոռովմայ շտեմարանն էր: » Եւ խօսքը ասով կը վերջացընէ քե « երբ « ցեղապետութիւններն ալ այն երկրին մէջ այնպիսի « յաջող հանգամանք ունին որ մեծապէս խրախուս- « սական են: » Յետոյ այս հարցմունքս կընէ.

« Ուրեմն ինչէն է որ Ճեզայիրը այսչափ դիւրութեան է. յաջողութեան պատճառներ ունենալէն

PROJET

DE LA COLONISATION DE L'ALGÉRIE PAR DES ARMÉNIENS CATHOLIQUES.

M. Barbié du Bocage, habile écrivain connu surtout par ses intéressants articles publiés dans divers revues et journaux, vient de faire paraître une brochure intitulée: *De l'Introduction des Arméniens catholiques en Algérie* (1).

Le savant auteur, après avoir établi son projet, ou plutôt la proposition qu'il fait au gouvernement français, en constate les avantages sous tous les rapports; de sorte que nous croyons que ce projet mériterait toute l'attention de la France, s'il obtenait la faveur de l'exécuter.

Quant à nous, Arméniens, nous nous réservons de ne dire notre opinion sur ce projet qu'après avoir donné l'analyse de l'ouvrage dans trois articles consécutifs.

M. Barbié du Bocage commence son travail par une description de la position de l'Algérie; il fait l'éloge de la fertilité du sol, « qui promet d'être, dit-il, dans les mauvaises années de notre patrie, le grenier de la France, « comme elle fut jadis celui de Rome. » Il finit par dire avec raison que « les trois règnes présentent dans ce pays « le concours de circonstances le plus encourageant » Et il se demande:

« D'où vient donc que douée de si grandes causes de « bien-être et de prospérité, au lieu de rapporter à la

¹ Paris, chez Amyot, rue de la Paix, 8.

« Ետքն ալ, Գաղղիոյ շահ բերելու տեղը՝ ծանրաբեռ-
 « նութիւն եղեր է անոր. ինչէն է որ մեզէն դուրս յու-
 « ղարկուած բերքը՝ երկիրն պտղաբերել կրցածին նայե-
 « լով՝ դեռ այնքան տկար է : Վասն զի ամեն բանէ
 « առաջ աշխատող մեռի կարօտ է : Գետինը կար-
 « ծես քէ կըխնդրէ որ վարուցան ըլլայ վրան, Եւ սա-
 « կայն գաղթականները հարկադրեալ են անգործ մզ-
 « լու ընդարձակ դաշտեր, շատ անգամ նաեւ իրենց
 « յատուկ տրուած երկիրները, որովհետեւ աշխատող
 « ջուռին անոնց տարածութեանը համեմատ : Նոյն
 « կարօտութիւնը կերելու նաեւ ճարտարութեան մեջ.
 « Եւ քեպետ քանի մը գործարաններ տրուած են ասոր
 » անոր, բայց գործաւոր չգտնուելուն պատճառաւ
 « աշխատանքի մեռ գարնելը կարելի չէ :

« Երէ ձեզայիրն ինչպէս որ պետք է մարդաշատ ու
 « մշակեալ ըլլայ, ոչ միայն մեծ վաճառականութեան
 « դուռ պիտի բանայ Գաղղիոյ՝ ներս բերած ու դուրս
 « յուղարկած բերքերովը, այլ Եւ օգնէ պիտի անոր որ
 « ուրիշ երկիրներու հետ մրցանքի դնէ իր ճարտա-
 « րութիւնը :

« Երկար ժամանակէ ի վեր շատ մարդիկ ետեսէ են
 « գաղթականութիւններ ընելու, Եւ ոչ երբեք վախճա-
 « նին ինչպէս որ պետք է հասեր են, քեպետ Եւ ձե-
 « զայիրը այնպիսի արտօնութիւն մը ունի որ ուրիշ
 « գաղթականները գուրկ են անկէջ. վասն զի Միջեր-
 « կրականին եզերքը ըլլալով, գրեթէ մեզտեղը կիյնայ
 « այն երկիրներուն՝ որոնց բնակիչները կրնային ա-
 « նոնցմէ ելլել ու հոն փոխադրուիլ : Այս մերձաւոր-
 « րութեան պատճառաւ էր որ ձեզայիրը առնուելուն
 « պէս՝ Եւրոպայի գրեթէ ամեն ազգերէն շատ մարդիկ
 « հոն քափեցան, այս ինքն Գերմանացիք, Սլաւոնա-
 « ցիք, Իտալացիք, Մալթացիք Եւ այլն : Ամենքն ալ
 « գաղթականութիւն հաստատելու մտքով եկան, բայց
 « մեռ գարկած գործողութիւններէն ինչ ակնկալու-
 « քիւն որ ունեին՝ անոր չհասան : Անոնց պաշտպա-
 « նութիւն ընելու ամեն հնարքներն ի գործ դրուեցան,
 « անոնց համար ամեն դիւրութիւններ եղան, Եւ սա-
 « կայն այնչափ աշխատանաց մեծ մասը անօգուտ
 « եղաւ : Այն ստեն մտածուեցաւ որ զինուորական
 « գաղթականութեան մեռ գարնուի : Անոր ալ կեր-
 « պը ընկերակցական ոճ մը պիտի ըլլար. բայց ան-
 « կէց ալ շահ մը չեղաւ, ընկերակցութիւնները յաճուե-
 « ցան, Եւ այն փորձն ալ առաջիններուն նման անյա-
 « ջող եղաւ :

« Ընդհանրապէս, գաղթականաց մեծ մասին յոյսը
 « պարապ ելլելուն պատճառ պետք է սեպել այն սխալ-
 « մունքներն որ նոր երկիր մը լաւ չճանչնալէն ու
 « տեղացւոց սովորութիւնները լաւ չգիտնալէն առաջ
 « կուգան. անկէջ ի գատ, ոմանք որ մտքերնին դրած
 « էին քէ գրեթէ առանց աշխատանքի գանձ պիտի
 « դիզեն, շուտ մը քան վատեցան ու յարատեւութիւն
 « չունեցան. դարձեալ Եւ ոմանք՝ կիլմայի փոփո-
 « խութեանը պատճառաւ զանազան հիւանդութեանց
 « հանդիպեցան. վերջապէս ոմանք ալ ստեն ստեն
 « մեծամեծ արգելքներ ունեցան այնպիսի կառավա-
 « րութեան մը կողմանէ որ դեռ անտեղեակ էր եր-
 « կրին : Բայց երկու պատճառ կայ անյաջողութեան

« France, l'Algérie lui soit onéreuse? d'où vient que son
 « exportation soit encore si faible, comparativement à ce
 « qu'elle pourrait produire? C'est qu'il lui faut des bras;
 « des bras à tout prix! Le sol semble demander qu'on
 « l'ensemence, et cependant les colons sont forcés de
 « laisser incultes des plaines d'une grande étendue et sou-
 « vent même leurs propres concessions, faute de bras
 « pour les mettre en rapport. Le même besoin se fait sen-
 « tir pour l'industrie; quoique certaines exploitations
 « aient été concédées, on ne peut, faute d'ouvriers, com-
 « mencer les travaux.

« L'Algérie, suffisamment peuplée et cultivée, doit non-
 « seulement fournir à la France un commerce considé-
 « rable d'importation et d'exportation, mais encore l'ai-
 « der à soutenir son industrie dans sa concurrence avec
 « les autres pays.

« Depuis longtemps on poursuit l'idée de colonisation
 « sans avoir jamais pu atteindre un résultat complète-
 « ment satisfaisant, et l'Algérie jouit cependant d'un pri-
 « vilège que n'a aucune des autres colonies; située sur la
 « Méditerranée, elle se trouve pour ainsi dire au centre
 « des contrées dont les peuples pourraient fournir à l'é-
 « migration. Grâce à ce rapprochement, on y a vu arri-
 « ver, bientôt après la conquête, des membres de presque
 « toutes les nationalités européennes, des Suisses, des
 « Allemands, des Espagnols, des Italiens, des Maltais, etc.
 « Tous venaient dans l'intention de coloniser, mais les
 « exploitations qu'ils ont entreprises sont loin d'avoir
 « complètement répondu à leur attente. On a cherché
 « tous les moyens de les protéger, on a tout fait pour eux,
 « et cependant beaucoup de ces efforts ont été infruc-
 « tueux. On a pensé alors aux colonies militaires; elles
 « devaient se soutenir par un système d'association: mais
 « le même résultat s'en est suivi; les associations se sont
 « rompues, et cet essai a manqué comme les autres.

« En général, si une grande partie des colons n'a pas
 « vu ses espérances se réaliser, il faut en chercher la
 « cause dans les fautes qu'entraînent nécessairement l'é-
 « tude d'un terrain nouveau et l'ignorance des mœurs
 « des peuples indigènes; dans le découragement et le
 « manque de persévérance qui ont succédé chez quel-
 « ques-uns à l'idée de trouver la fortune presque sans
 « travail; dans les maladies que le changement de climat
 « a provoquées chez quelques autres, et enfin dans les
 « entraves trop grandes qu'ils ont rencontrées à certaines
 « époques, de la part d'une administration encore novice.
 « Deux causes d'insuccès sont d'ailleurs communes à tous,
 » le manque de capitaux et le contre-coup qu'ils ont plu

« որ ամենայն գաղթականաց մեջ ալ գտնուեցան .
« մեկը դրամագլխոյ պակասութիւն, մեկաւրջ՝ Գաղ-
« քիացոց ըրած փառաստոր յաղթութիւնները, որով
« ամեն տարի մէյմը մեկդին մէյմը մեկալ դին պա-
« տերազմ բացուելով, գաղթականաց երկիրները ոտ-
« նակոխ կըլլային :

« Թերեւս սկիզբէն ի վեր սխալեցան անոնք որ ու-
« գեցին Գաղղիոյ մայրաքաղաքին օրէնքներովը կա-
« ռավարել այն գաղթականութիւնները : Գաղթական
« ըսածը իր հայրենիքէն կեյք՝ օտար երկիր կերթայ
« որ բաղդ մը գտնէ, բայց այն բաղդը գտնելու հա-
« մար կուգէ մեծ ազատութեամբ մը աշխատիլ . եւ
« երբ տեսնէ որ կառավարութիւնը խիստ մօտէն կը-
« խառնուի իր ամեն ըրածին՝ սաստիկ կընեղանայ
« ու շուտով կըճանճրանայ : Կերեւոյք քէ այս ճշմար-
« տութիւնն ասելի լաւ հասկըցուեր է մօտ տարիներս
« որ քաղաքական տեսչութեան ասելի ընդարձակու-
« քիւն մը տրուեցաւ : Ասով գաղթականը սիրտ կառ-
« նու կըքաջալերուի, տեսնելով որ այն զինուորա-
« կան խստութիւններէն ազատ է. գրեթէ ինքնա-
« զլուխ է :

« Գաղթականութիւն յուղարկելու համար ընդար-
« ճակ կերպով եղած զանազան փորձերէն ընդհան-
« րապէս սպասուած պտուղները չտեսնուելով, յու-
« սահատեցան տնտեսագէտներէն ոմանք, անոնք որ
« մեր գաղթականներուն վրայ մեծամեծ յոյսեր ու-
« նէին : Կարծեցին քէ ինչ որ կար ընելու՝ ըրին
« լմըցուցին, անկէջ ալ շահ մը չտեսնելով՝ վրայ
« բերին քէ ուրեմն ձեգայիրք գաղթականներով շէն-
« ցընել կարելի բան չէ :

« Մենք կըլուսանք քէ խաբուեցան անոնք . այն
« մեր երկիրները այնչափ հարստութիւն ունին, եւ
« մանաւանդ այնչափ յոյս կուտան որ հարկաւ կա-
« ռելի պիտի ըլլայ զիրենք շէնցընելը :

« Այս կերպով վիստողները բերեալ չեն քննած քէ
« արդեօք ինչ տեսակ ժողովուրդ պիտի ըլլայ այն
« ժողովուրդն որ իրենք անկէջ գաղթականներ կու-
« գէին առնուլ : Մի է. նոյն երկրին համար գաղթա-
« կաններ ուզեցին՝ քէ Դերմանիոյ հիւսիսային ցուրտ
« կողմերէն, քէ իրենց երկիրը սաստիկ սիրող ժո-
«ղովուրդներէն՝ ինչպէս էն Գաղղիացիք, եւ կամ
« խիստ քիչ գործունեայ ազգերէն՝ ինչպէս Իտալացիք
« ու Սպանիացիք : Եւ որովհետեւ սառնց ձեռքովը
« իրենց նայատակին ճիստան, ուրիշ ժողովուրդ փընտ-
« ուելէն ալ էտ կեցան : Բայց մենք որովհետեւ այս
« առաւելութիւնն ունինք որ անոնցմէ ետքը եկած ենք,
« հաստատութեամբ դրած ենք մտքերնիս քէ ասոր ալ
« ճարը կայ՝ քէ որ մինչեւ հիմա եղած սխալմունք-
« ներէն զգուշանալով՝ ասելի ջանք մը ի գործ դրուի
« նոր նոր փորձեր ընելու համար :

« Ի՛նչ հնարքներ որ տէրութիւնը քաջալերէր կամ
« ի գործ դրէր է՝ գաղթականներով երկիր շէնցընելու
« համար, անոնց ամենուն մէջ մեկ հատ մը կայ որ
« խիստ շատ օգտակար պայմաններ միանգամայն
« կըբովանդակէ. մանաւանդ քէ մեր կարծեօք՝ այն
« հնարքն է միայն որ ուրիշներէն ասելի յոյս կուտայ
« յաջողութեան, մանաւանդ երբոր անիկայ սեպուի

« ou moins ressenti des glorieuses expéditions qui, se
« renouvelant chaque année, portaient la guerre tantôt
« d'un côté, tantôt d'un autre.

« On a peut-être eu, dès l'origine, le tort de vouloir
« que la colonie s'organisât au moyen de toutes les lois
« qui régissent sa métropole. Le colon s'expatrie pour
« tenter la fortune, mais pour la tenter avec une liberté
« d'action plus grande, et ce qui le dégoûte le plus et le
« plus vite, c'est de sentir de trop près l'action du gou-
« vernement. Cette vérité semble avoir été mieux com-
« prise dans ces derniers temps, et l'on a donné une plus
« grande extension à l'administration civile. C'est un
« grand soulagement pour l'immigrant que heurtait si
« souvent la discipline militaire et qui se trouve aujour-
« d'hui plus indépendant.

« Les divers essais de colonisation entrepris sur une
« vaste échelle n'ayant pas, en somme, donné les résul-
« tats sur lesquels on comptait, le découragement s'est
« emparé de quelques-uns des économistes qui s'inté-
« ressaient le plus vivement à l'avenir de notre colonie.
« Ils ont cru avoir dit le dernier mot, et ce dernier mot
« n'ayant pas obtenu de succès, ils en ont conclu que
« l'Algérie n'était pas colonisable.

« Nous espérons qu'ils se sont trompés; notre posses-
« sion a trop de richesses et surtout trop d'avenir pour
« que l'on ne parvienne pas à la peupler.

« Ceux qui se sont ainsi laissé abattre, n'ont peut-être
« pas assez examiné quelles devaient être les conditions
« premières à exiger d'un peuple auquel ils voulaient
« demander des colons. Ils ont cherché ces mêmes colons
« soit dans le nord de l'Allemagne, sur des latitudes trop
« froides, soit chez des peuples trop amoureux de leur
« propre pays, comme en France, soit enfin, parmi des
« nations trop peu actives, comme les Italiens et les
« Espagnols. Ces éléments n'ayant pas rempli le but qu'ils
« se proposaient, ils ont renoncé à en chercher d'autres.
« Mais nous, qui avons le privilège de venir après eux,
« nous croyons fermement que tout peut être réparé, si,
« évitant les fautes qui ont été faites, on veut mettre plus
« de soins dans de nouveaux essais.

« Parmi tous les moyens de colonisation encouragés
« ou exécutés par l'administration, il en existe un qui
« nous a paru réunir un grand nombre de conditions
« favorables: c'est même, à notre avis, celui qui présente
« le plus de chances réelles, surtout si l'on s'en sert
« comme centre, comme point de départ d'une colonisa-
« tion plus étendue, et cela non-seulement en Algérie,

« աւելի ընդարձակ գաղթականութեան մը կեդրոն.
 « ոչ միայն ձեզայիքի համար է խօսքս, այլ ևս ամե-
 « նայն կարելի գաղթականութեանց : Եւ այս հնարքն
 « է՝ քանի մը տեսակ կրօնաւորական վանքերէն
 « օգուտ քաղել՝ մշակութեան և գաղթական բերելու.
 « համար :

« Միայն կրօնաւորք են որ անսահման համբերու-
 « րիւն մը ունին, որով ամեն տեսակ վիշտ ևս զրկանք
 « սիրով կըքաղեն, ևս ամենայն աշխատութիւն ու
 « վտանգ աջքերնին կառնուն : »

Հոս մեզ կըբերէ իբրեւ օրինակ՝ մէյմը Թրափ ըս-
 տած կրօնին ձգնաւորներուն Սրաւելի ըստած դաշտին
 մեջ հաստատուիլը 1842ին, Երկրորդ Լա-Մանա գե-
 տոյն քովի մենաստանը Գաղղիական Կոյսանային մեջ
 (Ամերիկա), և Երրորդ՝ Փարակուայի մեջ Յիսուսեան
 կրօնաւորաց հաստատած վանքերը, ևս յետոյ կըսէ.

« Այս երեք օրինակները անշուշտ արժանի են
 « մտադրութեան, վասն զի կըցուցնեն թէ կրօնաւո-
 « րական կարգաց ձեռքովը գաղթական բերելուն կեր-
 « պը ճիշտ է. ևս մենք այնպէս կարծենք որ երբ այս
 « բանիս գործադրութիւնը այնպիսի ժողովրդեան մը
 « յանձնուի որ բաւական բարեպաշտ ըլլալով՝ դիւրաւ
 « հասարակ իր մեջէն ընտրուած միաբանութիւններու
 « քով, շատ աւելի օգուտներ կըքաղուին ասկէք քան թէ
 « մինչեւ հիմա եղած հնարքներէն :

« Բանը կըմնայ ուրեմն այնպիսի ժողովուրդ մը
 « գտնելու որ այս կարեւոր պայմանն ունենայ : Եթե
 « այս ժողովուրդը գտնուի, ևս եթե ոչ միայն ձեզայիքի
 « կլիմային նման կլիմայի մը վարժած ըլլայ, այլ ևս
 « բնական յօծարութիւն մը ունենայ վաճառականու-
 « րեան ու երկրագործութեան, ևս եթե՝ անկէք ի գաւ՝
 « ուզէ ջուղէ ստիպուած ըլլայ իր երկրէն դուրս ելլե-
 « լու, Գաղղիոյ ճշմարիտ օգուտը կը պահանջէ որ
 « աշխատի զայն ժողովուրդը իր Ափրիկէի մեջ ունե-
 « ցած երկիրները բերելու :

« Ապա ուրեմն, նորէն ըսենք, հարկաւոր է որ
 « Ա. Որչափ որ կարելի է յարմար ըլլայ կլիման գաղ-
 « րականներուն .

« Բ. Գաղթականներն ըլլան կրօնասէր, ճարտար և
 « երկրագործ ժողովուրդ .

« Գ. Ստիպուած ըլլան զօրաւոր կերպով մը՝ իրենց
 « երկրէն դուրս ելլելու :

« Արդ մենք բոլոր այս կարեւոր պայմաններն ալ
 « կըգտնենք Հայ ժողովրդեան վրայ, որուն հայրենիքը
 « այսօրուան օրս բաժնուած է ի մեջ Ռուսաց, Օսմա-
 « նեանց և Պարսից :

« Հայոց կրօնը, բնաւորութիւնը ևս պատմութիւնը
 « վերջին աստիճանի մտադրութեան արժանի կընեն
 « զիրենք : Թեպէտ ևս անդադար նեղութիւն քաղեր են
 « իրենց դրացիներէն, սակայն միշտ մնացեր են հան-
 « դարտ, աշխատասէր և խաղաղասէր : Իրենց ջորս
 « դին եղած սոսկավիթիսար տերութիւնները քանի որ
 « պատերազմ կըբանան իրարու դէմ, Հայոց երկիրը
 « ոտնակոխ ըլլայ, քաղաքները կայրին կըմըրկին,
 « և շատ անգամ իրենք ալ գերի կըվարուին : Հայաս-
 « տանի դիրքը այսօրուան օրս հաստատուն չէ : Սահ-
 « մանները որոշ չեն, ևս իր հին ատենի քաղաւորու-

« mais dans toutes les colonies possibles. Il consiste dans
 « le parti qu'on pourrait tirer de certains ordres monas-
 « tiques pour les travaux de la culture et de la colonisa-
 « tion.

« Les moines seuls sont doués de cette patience sans
 « bornes qui permet de supporter les peines et les mé-
 « comptes, les fatigues et les dangers de tous genres. »

Après avoir cité l'exemple de l'ordre de la Trappe, éta-
 bli dans la plaine de Staouéli, en 1842, ainsi que celui de
 l'établissement de la rivière la Mana à la Guyane fran-
 çaise, ensuite celui des établissements du Paraguay dus
 à des missionnaires de l'ordre de Jésus, il dit :

« Ces trois exemples sont certes assez remarquables
 « pour fixer l'attention sur le mode de colonisation par
 « les ordres monastiques, et nous pensons que l'applica-
 « tion de ce principe, confiée à une population assez re-
 « ligieuse pour venir se grouper autour de congrégations
 « dont les membres auraient été pris dans son sein, con-
 « duirait à des résultats plus satisfaisants que ceux obte-
 « nus jusqu'ici.

« La question est donc ramenée à trouver un peuple
 « qui satisfasse à cette importante condition. Si ce peuple
 « existe et s'il joint à l'habitude d'un climat analogue à
 « celui de l'Algérie une propension naturelle vers le com-
 « merce et l'agriculture, si, en outre, il est poussé à l'é-
 « migration par une force irrésistible, l'intérêt bien en-
 « tendu de la France sera de chercher à l'attirer dans ses
 « possessions africaines.

« Ainsi, et pour résumer, il faut :

« 1° Que le climat ait sur les colons le moins d'action
 « possible ;

« 2° Qu'ils fassent partie d'un peuple religieux, indus-
 « trieux et agriculteur ;

« 3° Qu'ils soient forcés, par une raison puissante, de
 « quitter leur pays.

« Or, nous trouvons ces conditions importantes réunies
 « dans le *peuple arménien*, dont le territoire est aujour-
 « d'hui partagé entre la Russie, la Turquie et la Perse.

« La religion, le caractère et l'histoire des Arméniens
 « les rendent intéressants au plus haut degré. Sans cesse
 « écrasés par leurs voisins, ils sont cependant restés tran-
 « quilles et laborieux, ne demandant que la paix. A cha-
 « que guerre que se font les colosses qui les entourent,
 « ils voient leur pays ravagé, leurs villes livrées aux
 « flammes, et souvent sont eux-mêmes emmenés en es-
 « clavage. L'Arménie n'a plus aujourd'hui de position
 « fixe, ses limites ne sont plus déterminées, c'est à peine
 « si son nom reste à quelques-unes des provinces qui for-
 « maient l'ancien royaume.

« քեան քանի մը գաւառներուն վրայ հազիւ քէ մնա-
« ցեր է իր անունը :

« Միայն միութիւնը կրնար զՀայերը զօրացնել՝
« զիրենք ընկճողներուն դէմ : Բոլոր ժողովուրդը
« ատեն ատեն մէկ մարդու մը կամօքը միայն շարժե-
« լով՝ կրնար պատկառելի ընել ինքզինքը, և հիմա-
« կուան ժողովրդոց աչքին առջեւ մէկ ազգութիւն
« մը կանգնել որ գրեթէ աշխարհիս հնուքեանը հա-
« ռասար հնութիւն մը ունի : Բայց ներքին բաժան-
« մունքն ու կրօնական երկպառակութիւնները այն-
« պէս տկարացուցեր են զինքն որ ինչ և իցէ բշտամույ
« դէմ դիմանալու կարողութիւն չէ մնացած վրան :
« Օտար ազգերը ոչ միայն իրենք իրենցմէ կըլար-
« նըլէին Հայաստան , այլ և շատ անգամ իրենց քա-
« ղաքական պատերազմներուն ատենը՝ մեջերին
« եղած կուսակցութեանց մէկը կամ մէկայլ գնանք
« ներս կընրաւիր : Կրօնական պատերազմներուն
« պէս կատաղի պատերազմ չկայ ժողովրդոց մէջ ,
« անոնց պէս ալ անգուր պատերազմ չկայ հասարակ
« քաղաքացւոց մէջ . այնպիսի ժամանակ կարծես քէ
« մարդկութեան և կարեկցութեան ամեն տեսակ սաս-
« տիկ զգացմունքներն ալ կըցնդին կըցրուին , և մար-
« դուս միտքը աներեւոյթ բաներու ետեւէն լցնալով՝
« իրաւացի և օրինաւոր բաներ կերեցընէ իրեն այն
« անգրութիւններն ու անբնականներն որ ուրիշ ատեն
« վար կըզարներ : Հայոց ներքին պատերազմները
« դադար չունեցան , և իրենց հիմնական վիճակին
« պատճառն ալ ան է : Այնչափ տառապանքներ քա-
« շէին ետեւ հոգնած դադրած , մեջերեն շատը իրենց
« հայրենիքէն ելան , և մինչեւ հիմա ամեն օր ելլելով՝
« բոլոր աշխարհս կերբան կըցրուին :

« Դանք ապացոյցներով հասկըցընելու քէ Հայ ազ-
« գը ինչպէս որ պետք է ունի այն երեք պայման-
« ներն ալ որ մենք ամենահարկաւոր կըկարծենք չէ-
« զայիւր շէնցընելու հրաւիրուած որ և իցէ ժողո-
« վըրդոց համար : »

Մեր ընթերցողները եթէ քիչ մը ուզեն մտածել այն
երեք պայմաններէն առաջնոյն , և մանաւանդ եր-
րորդին վրայ , մէկէն կիմանան քէ անոնք սրջափ կը-
պակսին մեր ազգին . ուստի և կրնան հասկընալ քէ
իմաստուն մատենագրին դիտաւորութիւնը սրջափ
դժուարաւ պիտի կատարուի : Բայց սպասենք մինչեւ
որ իր խօսքերն ու ապացոյցները ամբողջ դնենք ամ-
սագրոյս մէջ :

(Շարադարութիւնը յաջորդ բնոյն մէջ :)

« L'unité seule eût pu fournir aux Arméniens le moyen
« de résister à leurs oppresseurs. Le peuple entier, agis-
« sant à de certaines époques par l'impulsion d'une seule
« volonté, se serait rendu respectable et présenterait peut-
« être aux générations actuelles le spectacle d'une natio-
« nalité dont l'origine remonterait aux premiers âges du
« monde. Mais les divisions intérieures et les dissidences
« religieuses les ont rendus incapables d'opposer à un
« ennemi quelconque une résistance soutenue. Non-seu-
« lement l'étranger envahissait leur territoire, de son
« propre mouvement, mais souvent, à l'époque de leurs
« guerres civiles, il y venait, appelé par l'un des partis.
« Les guerres de religion sont les plus acharnées de
« peuple à peuple et les plus cruelles de citoyen à citoyen;
« tous les sentiments forts et violents de l'humanité
« s'exhalent, pour ainsi dire, dans ces moments; et la
« propension de l'esprit vers les choses immatérielles lui
« fait accepter comme justes et légitimes des actes de
« cruauté et de dévastation qu'il réprouverait en toute
« autre circonstance. Les guerres intestines des Armé-
« niens ont été incessantes, et c'est là qu'il faut chercher
« la cause de leur état actuel. Las de tant de maux, un
« grand nombre d'entre eux ont quitté et quittent encore
« tous les jours leur patrie pour se disperser dans le monde
« entier.

« Nous allons maintenant prouver que le peuple ar-
« ménien satisfait bien aux trois conditions que nous re-
« gardons comme indispensables pour tous les peuples
« qu'on voudrait appeler à ce grand concours de la colo-
« nisation algérienne. »

Nos lecteurs n'auraient qu'à réfléchir sur la première
et surtout sur la troisième de ces conditions pour s'aper-
cevoir combien elles manquent à la nation arménienne,
par conséquent, combien l'intention du savant auteur est
difficile à exécuter. Mais attendons pour en parler, que
ses preuves et ses conclusions soient citées d'abord dans
notre *Revue*.

(La suite au prochain numéro.)

ՏԱՐՍՈՆ ԿԻԼԻԿԵՅԻՈՅ

Երբոր Հայք Ռուբենի առաջնորդութեամբը Տօրոս
լեռն ու Կիլիկիոյ դաշտերը հասան, Տարսոնն ալ ու-
րիշ ծովեզերեայ քաղաքաց պէս Բիզանդիոյ Յունաց
ձեռքն էր, և իրենց կուսակալներն ու պատրիկները
կըկառավարէին Փոքր Ասիան : Այն ատենները Տար-

TARSE EN CILICIE.

Lorsque les Arméniens, conduits par Roupène, arri-
vèrent dans le Taurus et dans les plaines de la Cilicie,
Tarse, ainsi que les autres villes du littoral, appartenait
aux Grecs de Byzance qui faisaient administrer les pro-
vinces de l'Asie-Mineure par des gouverneurs et des pa-

սուն նշանաւոր քաղաք մը չէր, վասն զի պատերազմներու եւ խռովութեանց պատճառաւ գրեթէ բոլորովին կործանած էր : Հնա իմ միտքս Տարսունի գլխէն անցած ամեն բաները մէջ բերել չեմ, եւ ոչ անոր պատմութեան ամեն պարագաները յիշատակել. կուգեմ միայն հասկըցնել թէ ինչ վիճակի մէջ էր Հայոց ժամանակը, եւ ինչ երեսելի շէնքեր ունէր. յետոյ այժմու վիճակը պիտի ստորագրեմ որ Լուսինեան քաղաքացիացիները Հայոց մեռեալ ժամանակէն անցաւ :

Հայր Կիլիկիոյ մէջ իրենց բնակութիւնը հաստատած ժամանակնին հասկըցեր էին թէ Տարսուն Կիլիկիոյ մէջ տեղուանքն ինչպիսի արժանի էր նորոգութեամբ. եւ պարզապաշտ ըլլալու ուստի իրենց քաղաքները Տարսունի մէջ կանգնեցին պաշտներ, եկեղեցիներ, վանքեր եւ ուրիշ շէնքեր : Ժամանակէն մեծ անցնելէն ետեւ, այն քաղաքին տեսքը բոլորովին փոխուած է. եւ սակայն մինչեւ հիմա մեզը քանի մը հին շէնքեր ու արձանագրութիւններ կան՝ Հայոց ժամանակէն մնացած, քակտ եւ ոռութեան բարեպաշտ քաղաքներէն կանգնուած եկեղեցիներուն շատը հիմա կործանած է. կամ ուրիշ բանի գործածուած են :

Լեւոն Բ քաղաքին տեսնելու Տարսուն բոլոր տեսութեան երկրորդ քաղաքն ըլլալով, հռովմեական կայսերութիւնը վերջացնող ասպատակութիւններով աղօտացած պայծառութիւնը նորէն մեծ ցնցեց :

Վիլյարանտ անուանով Օյտեմպուրի կանոնիկոսը որ Երուսաղէմ ուխտի գնացեր էր ԺՊ դարուն մէջ, եւ Տարսունէն հանդիպեցաւ Լեւոն Բ քաղաքին ժամանակը, եկեղեցի մը կըլիշէ շատ հարուստ, բայց այն եկեղեցին մանմետականաց մեծ անցնելէն ետեւ քանդուեցաւ, ու տեղը մզկիթ մը շինուեցաւ : Վիլյարանտ այս տեղեկութիւններս կուտայ այն ժամանակի Տարսունին վրայ (1) :

« Մսիսէն (2) Տարսուն եկանք. այս այն Տարսունն է որ « Պօղոս առաքեալը հոն ծնած է հեթանոսաց ժամանակը. մեզը քաղաքական պաշտ մը կայ : Առաքելոյն հոն ծնած ըլլալուն համար է որ Տէրն մեր Պօղոսին անունը Սօղոս Տարսունացի ըսեր է (3) : Սսիկայ « բազմամարդ քաղաք մըն է, հին ու կիսաւեր պատուրջով պատած. բայց լեռան վրայի բերդը ամուր « ու հաստակառոյց շէնք է : Այս բերդին մէջ բանտ « դրուած ու նահատակուած է սուրբ Թեոդորոս. եւ « ներսի կողմը իր անունովը կանգնուած եկեղեցի մը « կայ. քաղաքին մէջտեղն է մայր եկեղեցին՝ նուիրեալ « յանուն սրբոյն Պետրոսի եւ սրբուհոյն Սոփիայ (4), « դրսէն բոլորովին մարմարիով պատած է, մեզը « շատ ծանրագին զարդեր կան, եւ խորանին վրայ « սուրբ Աստուածածնի պատկեր մը կայ որ կարծես թէ « հրեշտակաց մեծովը շինուած է : Երկրին բնակիչ-

trices. Tarse était alors une ville peu importante, que les guerres et les révolutions avaient presque entièrement ruinée. Il n'entre pas dans mon sujet de rappeler ici toutes les péripéties de l'histoire de Tarse, de retracer les diverses phases des événements qui s'y accomplirent; je parlerai seulement de cette ville à l'époque arménienne, des monuments qui la décoraient, et puis je ferai connaître son état actuel lorsque, ayant été enlevée aux Arméniens, sous les rois Lusignans, elle passa aux mains des Turks Ottomans, qui la possèdent encore aujourd'hui.

En s'établissant dans la Cilicie, les Arméniens avaient reconnu que Tarse devait être une ville qui, par sa position au centre de la Cilicie, méritait d'être restaurée et entourée de fortes murailles; aussi les Thakavours élevèrent-ils à Tarse des palais, des églises, des monastères et autres édifices. Cette ville, dont la physionomie est entièrement modifiée depuis la conquête musulmane, possède cependant encore quelques monuments et des inscriptions de l'époque arménienne; toutefois la plupart des églises qui avaient été élevées par la piété des rois roupéniens ont été ou détruites ou appropriées à d'autres destinations.

Sous le roi Léon II, Tarse, la seconde ville du royaume d'Arménie, avait recouvré sa splendeur effacée par les invasions qui mirent fin à l'empire romain.

Un voyageur du XIIIe siècle, Willebrand, chanoine d'Oldembourg et pèlerin de Jérusalem, qui visita Tarse sous Léon II, mentionne une église qui renfermait de grandes richesses, mais qui, depuis la conquête musulmane, a presque entièrement disparu pour faire place à une mosquée. Voici les détails que donne, sur la Tarse du XIIIe siècle, Willebrand d'Oldembourg (1) :

« De Manistère (2) nous vîmes à Tursolt; c'est la ville « de Tarsis où naquit saint Paul au temps des gentils; « on y voit un palais. C'est à cause du lieu de sa naissance « que le Seigneur désigne Paul sous le nom de Saül de « Tarse (3). Cette ville renferme beaucoup d'habitants; « elle est entourée d'une muraille fort ancienne et en « mauvais état; mais son château, qui la domine, est très- « fort et solidement construit. C'est dans ce château que « saint Théodore fut pris et endura le martyre. On voit « dans l'intérieur une église élevée à sa mémoire; au centre de la ville est l'église principale, placée sous le vocable de Saint-Pierre et Sainte-Sophie (4); elle est entièrement revêtue de marbre, renferme de précieux ornements et conserve dans son sanctuaire une statue « de Notre-Dame qui semble avoir été faite par la main « des anges. Les habitants du pays ont pour elle la plus « grande vénération. Beaucoup de gens racontent que

(1) Լեւոնի Ալլատի Սմմիտա, p. 136-7.

(2) Ի հնումն Մոսպուստիա, այժմ Մսիս ի վերայ ձիհան գետոյ (Պիսոամոս) :

(3) Գործք Առաք. Գլ. Թ, համ. 11:

(4) Որ եւ Իմաստութիւն աստուածային :

(1) In Leonis Allatii Summixta, p. 136-7.

(2) Anciennement Mopsueste, aujourd'hui Missis sur le Djihan-tschaï (Pyrame).

(3) Actes des Apôtres, ch. IX, vers. 11.

(4) C'est-à-dire la Sagesse divine.

« ներք շատ մեծ ջերմեռանդութիւն ունին ասոր : Շատ
 « մարդիկ կը պատմենք քե այս պատկերը առատապէս
 « արտասանք կը քափե, եւ այն՝ բազմութեան առջեւ,
 « երբոր մեծամեծ վարձանքներ պիտի գան երկրին
 « գլուխը : Կըսեն քե Թեովիլիոսի դարձին պատճառ.
 « այս պատկերս եղած է : Այն պատմութիւնը հարկ
 « չէ որ պատմեմ, արդէն ամեն մարդ գիտէ : Եկեղե-
 « ցոյն դրսի անկիւններէն մեկուն քով եւ դռներէն
 « դուրս՝ քաղուած է Մանմետի քոյրը, եւ գերեզմանը
 « մեծ ուխտատեղի է Սարակինոսաց : Այս եկեղեցոյս
 « մեջ օծուեցաւ վեհափառ, բագաւորը՝ Մոգունտիոյ
 « Կոնրադոս եպիսկոպոսին մեռքովը : »

Վիլպրանտին հոս յիշատակած ամեն շէնքերուն մեկ-
 նութիւններ տալու միտք չունիմ. միայն սրբոյն Պե-
 տրոսի եւ սրբոյն Սովիայ եկեղեցոյն վրայ խօսիմ որ
 հիմա չկայ :

Բնակչաց խօսքին նայելով, հաւանական է քե այս
 շէնքերը այն տեղն էին՝ ուր է հիմա Ուլու Ճամին, քա-
 դարին մեջտեղը, ինչպէս որ Օլտեմպուրի կանոնի-
 կոսն ալ կ'ակնարկէ : Իրաւացիքն ալ այն մզկիին դրսի
 պատերուն վրայ, որ կ'երեւնայ քե մզկիին առաջ շի-
 նուած են Ռամազան-օղլու անունով Թիւրքմենին որ-
 դոյն մեռքովը (1), հայերէն գրէր կան տեղ տեղ՝
 որ անշուշտ մէյմէկ նշանակներ են՝ Վիլպրանտին
 ստորագրած եկեղեցին շինող գործաւորներուն հա-
 մար գրուած :

Սրբոյն Պետրոսի եւ Աստուածային Իմաստութեան
 նուիրեալ եկեղեցին՝ Տարսոնի եկեղեցեաց մեջ ամենէն
 հինը չէր. ուրիշ մըն ալ կայ ասելի հին՝ Ռուբենի Կիլի-
 կիան առնելէն ետքը կանգնուած, որ այն ալ Հայոց
 մեռքն է, այս ինքն սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին,
 որ սրբոյն Պօղոսի ալ նուիրուած է, վասն զի ոմանք
 ասիկայ կը շփոթեն ուրիշ շէնքի մը հետ որ հոս պիտի
 յիշենք :

Ըստ ինչպէս անհայտ Մատուածամօր եկեղեցին
 կանգնած պիտի ըլլայ ինքն իսկ Պօղոս առաքեալը իր
 դարձէն ետեւ, դէպ ի Տարսոն ըրած երկու ճանապար-
 հորդութեան ժամանակը (2) : Պօղոս Ղուկաս ճանապար-
 հորդը (5) այն եկեղեցին տեսած ըլլալով՝ կըսէ քե բա-
 ական գեղեցիկ էր, եւ մեջը մարմարիոն քար մը կար
 որ ըստ Հայոց աւանդութեանը անոր վրայ նստած են
 եղեր առաքեալը՝ երբոր Քրիստոս Տէրն մեր ոտքեր-
 նին լուաց : Մարտինայ Քիններ (4) մտադիր ճանա-
 պարհորդը, որ Պօղոս Ղուկասին չափ դիւրահասան
 չէ, այն եկեղեցոյն շինութեանը վրայ եղած աւան-
 դութիւնը յիշելէն ետեւ կըսէ քե այս շէնքին մեկ քանի
 մասանցը վրայ իր հնութեան անժխտելի նշանները կե-
 րեւան. այս ալ կ'աւելցնէ քե չորս բոլորն եղած գե-

« cette image verse d'abondantes larmes, et ceci devant
 « tout le monde, quand quelques grands malheurs mé-
 « nacent le pays. C'est cette image, dit-on, qui fut cause
 « de la conversion de Théophile. On comprendra que je
 « passe sur cette histoire, qui est déjà connue. Dans un
 « des angles extérieurs de l'église et en dehors des
 « portes fut inhumée la sœur de Mahomet, dont le tom-
 « beau est en grande vénération chez les Sarrazins. C'est
 « dans cette église que fut sacré le sire roi, de la main de
 « Conrad, évêque de Mayence. »

Je ne chercherai pas à donner des explications sur tous
 les monuments dont Willebrand vient de nous entretenir;
 je parlerai seulement de l'église de Saint-Pierre et de
 Sainte-Sophie qui n'existe plus aujourd'hui.

Il est vraisemblable, ainsi que le disent les habitants,
 que cet édifice se trouvait là où s'élève aujourd'hui
 l'*Oulou-Djami*, qui occupe le centre de la ville, emplace-
 ment indiqué par le chanoine d'Oldembourg. Et en effet,
 cette mosquée présente sur quelques parties de ses murs
 extérieurs qui semblent être d'une époque antérieure
 à sa construction par le fils du Turkmán Ramadan-
 Oglou (1), des lettres arméniennes qui devaient être au-
 tant de numéros de repère pour les ouvriers chargés
 d'édifier l'église décrite par Willebrand.

L'édifice consacré à Saint Pierre et à la Sagesse divine
 n'était pas la plus ancienne église chrétienne de Tarse; il
 en existe une autre d'une époque antérieure, construite
 après la conquête de la Cilicie, par Roupène, et dont les
 Arméniens sont encore en possession: c'est l'église Notre-
 Dame ou de la Vierge, qui est aussi placée sous le vocable
 de Saint-Paul, parce qu'on la confond avec un édifice dont
 il sera bientôt question.

Si l'on en croit les légendes arméniennes, l'église de la
 Vierge aurait été bâtie par saint Paul lui-même, après
 sa conversion et pendant les deux voyages qu'il fit à
 Tarse (2). Paul Lucas (3), qui visita cette église, dit qu'elle
 était passablement belle et qu'on y voyait une pierre de
 marbre que les Arméniens assuraient être celle sur la-
 quelle les apôtres étaient assis lorsque Jésus-Christ leur
 lava les pieds. Macdonald-Kinneir (4), voyageur conscien-
 cieux et beaucoup moins crédule que Paul Lucas, après
 avoir rapporté la légende qui a trait à la construction de
 l'église dont il s'agit, dit que dans quelques-unes de ses
 parties, cet édifice porte des marques irrécusables de son
 antiquité, et il ajoute que dans le cimetière qui l'entoure,
 se trouve un arbre qui, assure-t-on, aurait été planté par
 l'apôtre saint Paul lui-même.

(1) Ռամազան-օղլուին վրայ կը խօսի Պերրանտոն տըլա
 Պրոքիէր, ի պատմութեան Ռուբենութեան իւրոյ յայնկոյս ծո-
 վոյ յամի 1432 (Մաս-Լատրի, Պատմ. Կիւրք. Հաւաստ. Հտ. Բ,
 էջ 9.)

(2) Գործք Առաք. Գլ. Թ., 50. Գլ. ԺԱ., 25. Գլ. ԺԵ., 41 :

(3) Ուղեւորութիւն ի Փոքրն Ասիա, հատ. Բ, էջ 351 :

(4) Ուղեւորութիւն ի Փոքրն Ասիա, հատ. Ա, էջ 200 :

(1) Bertrandon de la Brocquière parle d'El-Ramadan-Oglou dans
 la relation de son Voyage d'outre-mer en 1432 (Mas-Latrie, *Hist. de
 Chypre*, Docum. T. II, p. 9).

(2) *Actes des Apôtres*, chap. IX, v. 30, ch. XI, v. 25, ch. XV, v. 41.

(3) *Voyage en Asie-Mineure*, t. II, p. 351.

(4) *Voyage en Asie-Mineure*, t. I, p. 200.

քեզմաննոցին մեջ ծառ մը կայ որ նոյն իսկ սրբոյն Պօղոսի տնկածն է կըսեն :

Զարմանք չէ որ այսպիսի աւանդութիւններ գտնուին ու հաւատալի ալ ըլլան այն քաղաքին մէջ՝ ուր որ սուրբն Պօղոս ծնեալ է, եւ ինքը անոր պաշտպանն է, եւ Տարսոնի քրիստոնէայ բնակիչները շէրմեռանդութեամբ մը նային այն քարերուն ու ծառերուն վրայ որ հազար ութ հարիւր տարի առաջ պատահած բաներուն մէջմէկ վկաներ են ըստ նոյն աւանդութեանց :

Պօղոս Ղուկասին յիշատակած քարը հին տապանաքար մըն է՝ 984 րուակաճով, որ 1536ին կը պատահալանէ : Իսկ ծառ սրբոյն Պօղոսի ըստածը եղջերենի մըն է՝ այնչափ հաստ որ երկու հոգի հագիւ կրնան գրկել, եւ կոճը այնպէս փորուած է որ մեջը մէկ մարդ մը դիւրաւ կրնայ բնակիլ : Այս առերեւոյթ հնութեանը չնայելով, բուսագետները քննել տեսել են որ այն ծառը հարիւր յիսուն տարեկանէն աւելի հին պիտի չըլլայ :

Սկսիմ հիմա Տարսոնի Հայոց ուխտատեղիները ստորագրել :

Աստուածամօր Եկեղեցին գուգահեռագիծ ձեւով է, ետեւի կողմը կիսաբոլոր. երկու դին մէջմէկ դռն միայն ունի կողմնական, վասն զի գլխաւոր դռնը պատ հիւսած է :

Կամարակապին ներսի պատերը զարդարուած են կապոյտ ու մերմակ սալիկած աղիւսներով : Բեմին վրայ Եկեղեցւոյն ծածրէն վար ջայլամի հաւկիթներ կախուած են մետաքսէ ջուաններով, ինչպէս որ կայ այս սովորութիւնը Արեւելք տեսած մզկիթներու մէջ :

Դասին մէջ շատ մը պատկերներ կան Աստուածածնի, սրբոյն Պետրոսի եւ սրբոյն Պօղոսի : Դրսի պատերէն մէկուն վրայ արձանագիր մը կայ քաղաքին պարսպէն հանած, զոր Հեքում Ա քաղաւորը նորոգել տուեր է : Եկեղեցւոյն ետեւը եւ ծածրին բարձրութեամբը երկու հատ վահանաձէ խորշեր փորուած են՝ սկիզբէն ի վեր, ինչպէս որ կերեւնայ, եւ անով կիմացուի Եկեղեցին խաչակրաց ատենէն եւ կամ Հայոց տերութեան ժամանակէն շինուած է :

Շատ մը տապանագրեր կան որ պատմական տեղեկութիւններ կրնան տալ, եւ ազուցուած են շէնքին պատերուն վրայ : Առաջինը երկայնաձէ տապանաքար մըն է որ Եկեղեցւոյն ներսի պատին վրայ է՝ կանանց վերնատանը մօտ (1) :

* ՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍ :

ԿԱՆԳԵՆՅԱՆ ԱՐԲԱՅԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ

Ի ԹՎ. Հ. ԶԺԱ. (2)

Ի ԲԱՐԵՆԱԿԱՆ ՀՈԳՈՅՆ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ

ՈՐ ՓՈԽԵՅԱԿ Ի ԲԵՐԵՍՈՍ ԵՏ ԱՅՍ ԿԵԱՆՍ. ԱՄԷՆ :

Ուրիշ ոտանաւոր արձանագրութիւն մըն ալ կայ՝ երկայնաձէ տապանագրի մը չորս դին գրուած, որ Եկեղեցւոյն դրանը վրայ ազուցուած է (3) : Բակին մէջտեղը ծաղկազարդ խաչ մը եւ ժապաւինեալ վահան մը կայ :

(1) Վիկտորի Լանկուա, Հաւաքումն Արձանագրաց Կիլիկիայ, էջ 27, Թ. 59 :

(2) Բրիտանի Թուակ. 1265 :

(3) Հաւաք. Արձանագր. էջ 29, Թ. 65 :

Il n'est pas étonnant que dans une ville où naquit saint Paul et dont il est le patron, de semblables légendes aient courset s'accréditent; et que la population chrétienne de Tarsous, considère avec un respect religieux des objets, pierres ou arbres, que la tradition leur signale comme les témoins de faits accomplis il y a plus de dix-huit siècles.

La pierre que mentionne P. Lucas est une tombe ancienne qui porte la date de 984, répondant à l'année 1536. Quant à l'arbre dit de Saint-Paul, c'est un caroubier d'une circonférence telle, que deux hommes peuvent à peine l'étreindre et dont le tronc est creusé de telle sorte qu'un homme pourrait aisément s'y loger. Malgré cette apparence de vieillesse, des botanistes, après examen, ont déclaré que cet arbre ne devait pas avoir plus de cent cinquante ans.

Je passe maintenant à la description des monuments fréquentés par les Arméniens de Tarse.

L'église de la Vierge a la forme d'un parallélogramme; elle se termine en hémicycle; deux portes latérales sont les seules accès du monument, la porte principale ayant été murée.

Les murs intérieurs de la nef sont ornés de carreaux blancs et bleus émaillés. Des œufs d'autruche sont suspendus dans le sanctuaire par des cordons de soie fixés dans la toiture, ainsi que cela se pratique dans les mosquées que j'ai eu l'occasion de voir en Orient.

Plusieurs tableaux représentant la Vierge, saint Pierre et saint Paul, se voient dans le chœur. Sur l'un des murs extérieurs se lit une inscription enlevée aux fortifications de la ville, que le roi Héthoum Ier fit restaurer. Derrière l'église et à la hauteur de la toiture sont sculptés deux écussons qui paraissent avoir, avec cet édifice, une origine commune et démontrer que le monument remonte à l'époque des croisades ou au temps de la domination arménienne.

Plusieurs inscriptions tumulaires, qui rappellent des faits historiques sont encastrées dans les murs de l'édifice. La première est une pierre tombale oblongue que l'on voit dans la paroi intérieure de l'église près la tribune des femmes (1).

+ SAINT ETIENNE.

CETTE SAINTE CROIX ROYALE

A ÉTÉ ÉLEVÉE DANS L'ANNÉE ARMÉNIENNE 744 (2).

INTERCESSEUR DE L'ÂME DE DOM ÉTIENNE

QUI EST MORT EN JÉSUS-CHRIST APRÈS CETTE VIE.

AMEN !

Une autre inscription en vers rimés, faisant le tour d'une pierre tombale oblongue, est encastrée au-dessus de la porte d'entrée de l'église (3). On voit au centre de la pierre une croix fleurie et un écu bandé.

(1) Recueil des inscriptions de la Cilicie, par Victor Langlois, p. 27, n° 59.

(2) 1263 de J.-C.

(3) Mon Recueil d'inscriptions, p. 29, n° 63.

+ ՈՐ ՎԱՍՆ ԱՆՉԱՓ ՍԻՐՈՅ ՔՈՅԻՆ
 ԲԱՆԳ Ի ԿՈՒՍԷ ԱՌԵՐ ՄԱՐՄԻՆ,
 ԱՂԱՉԱՆԱԻՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ
 ԹՈՂ ԸՉՅԱՆՅԱՆՍԸՆ ՉԱԼԵՔՄԻՆ,
 ՈՐ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՄԵԾ ԹՈՒԻՆ
 ԵՍԻԹԸՆՀԱՐԻՐ ՎԱԹՍՈՒՆ ՀԸՆԳԻՆ.
 ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՅՅԵՍ ՅԱՇԽԱՐՀ ԿՐԿԻՆ
 ՅԱՐՈՅ ԸԶՍԱ ՓԱՌԱԻՐ ՔՈՅԻՆ. ԱՄԷՆ :

Հայոց բուսականին ՉԿԵ քիւր Գրիստոսի 1517 բուռն
 կրպատասխանէ, որ Օշնի բագաւորութեան ատենը
 կիյնայ :

Ուրիշ արձանագիր մըն ալ այս է՝ տասնըմէց տող
 ոտանաւոր, սեւ մարմարին քարի մը վրայ փորա-
 գրուած, որ հիմա սեղան է, Է. հին հայկական բերդի
 մը հանուած է.

* ԿԱՄԱԻՐ ԱՆՄԱՀ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ,
 ՈՐ Է ՊԱՏՃԱՌ ՀԱՆՈՒՐՅ ԳՈՅԻՆ,
 ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՀԸԶԱՐ ԱՐԲԱՅՆ ԱՆՇԻՆ
 ՏԵՐԱՄԲ ԹԱԳԻՈՐ ՀԱՅՈՅ ՉԱՐՄԻՆ,
 ԿԱՆԳՆԵԱՅ ՉԱՄՐՈՅՍ ԱՅՍ ԱՀԱԳԻՆ
 ՆՈՅՈՒՆՅ ՈՐԲ ԱՍՏ ԱՊԱՍՏԱՆԻՆ :
 ԸԶՀԻՄՆԱԴԻՐ ԱՅՍ ԱՄՐՈՅԻՆ
 ԸԶԹԱԳԱԶԱՐԸՆ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ
 ՈՐ ՆԱ ՏԻՐԷ ՄԵԾ ԴԸՂԵԿԻՆ
 ՈՐ ԴԵՂԸՆԴԱՐ ԱՆՈՒՆ ԿՈՉԻՆ,
 ԱՌԱՐՏԵՑԱՒ ՉԱՆԻՐԻ ՍՈՐԻՆ
 ԵՍԻԹՆ ՀԱՐԻՐ ՎԱԹՍՈՒՆ ՈՒԹԻՆ (ՉԿԸ) :
 ԱՐԴ ՈՐԲ Ի ՍԱ ԱՊԱՍՏԱՆԻՆ
 ԵՒ ԿԱՄ ՄԱՐՄԻՆՈՅ ԱԶԱԻՐ ՆԱՅԻՆ,
 ՏԱԼ ՓՈՒՍՐԷՆ ԶՏԷՐ ՈՂՈՐՄԻՆ,
 ԼԻՆԵԼ ԺԱՌԱՆԳ ԱԳԻՆ ԴՐԱԽՏԻՆ. ԱՄԷՆ :

Այս արձանագիրը կըցուցնէ քէ բերդը՝ որուն ա-
 նունը չիտար՝ Օշնի բագաւորին ատենը կանգնուած
 ու Լեւոն Ե բագաւորին ժամանակը լմըցած է : Չգիտ-
 ցուիր քէ Դեղընքար բաւած բերդը ճիշդ էր, Է. քէ այս
 արձանագիրը կրբ փոխադրուէր է Տարսանի Էկեղե-
 ցին :

Աստուածամօր Էկեղեցւոյն մէջ բանկագին բաներ
 շատ կան : Գլխաւորը իւղաներկ պատկեր մըն է՝ ար-
 ծրբէ շրջանակով՝ խորանին վերեւը դրուած, Է. պատ-
 կերն է սուրբ Աստուածածին՝ Յիսուս մանուկը գիրկը,
 Է. երկուքին ալ գլուխը մէյմէկ արծրբէ՝ քաղ կայ՝ բար-
 ծրաբանդակ : Պատկերին երկու կողմը երկու հոգի
 նկարուած են, մէկը սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ, մե-
 կայը սուրբն Ներսէս : Իսկ պատկերին վարի կողմը,
 շրջանակին վրայ այս յիշատակարանս գրուած է եր-
 կու տող՝ ուռուցիկ շինած :

ՉԱՐԾԱԹԱՊԱՏ ՍԵՂԱՆՈՅ ՊԱՏԿԵՐԲՍ ԱՐԴԵԱՄԲԸ ԺՈ-
 ՂՈՎՐԴԵԱՆ Ի ԴՈՒՈՆ ՏԱՐՍՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
 ԵԿԵՂԵՅՈՅՆ. Ի ԹՎԻՆ Ո :

Եկեղեցւոյն մէջ ձեռագիր մը կըցուցնեն, որուն
 առաջին վերջընքեր քերթին վրայի յիշատակարանին
 նայելով, Ստոյ Յովնանէն Էպիսկոպոսը, որ Հերմոյ
 որդւոյն Կոստանդին իշխանին որդին էր, գրէր է ՉԿԸ

+ PAR VOTRE AMOUR INFINI,
 VERBE DE DIEU INCARNÉ DE LA VIERGE,
 PAR L'INTERCESSION DE LA SAINTE VIERGE,
 PARDONNEZ LES PÉCHÉS D'ALEXIS,
 QUI EST MORT DANS LA GRANDE DATE DE 763;
 QUAND VOUS REVIENDREZ
 POUR VOTRE SECOND AVÈNEMENT,
 RESSUSCITEZ-LE DANS VOTRE GLOIRE ! AMEN !

L'année 763 de l'ère arménienne correspond à l'année
 1517, époque à laquelle régnait le thakavor Ochin.

Voici une autre inscription de onze lignes en seize vers
 rimés, gravés sur une plaque de marbre noir servant au-
 jourd'hui d'autel et provenant d'un ancien château ar-
 ménien.

+ PAR LA VOLONTÉ DU TOUT-PUISSANT IMMORTEL,
 QUI EST LA CAUSE DE TOUT ÊTRE,
 LE SAINT ET PUISSANT ROI OCHIN,
 PAR LA GRACE DE DIEU, ROI DES ARMÉNIENS,
 ÉLEVA CE CHATEAU REDOUTABLE
 POUR CEUX QUI S'Y RÉFUGIERONT;
 LE FONDATEUR DE CE CHATEAU,
 DE LA RACE ROYALE, CONSTANTIN,
 LE SEIGNEUR DE LA GRANDE FORTERESSE
 DE TÉGHENKAR,
 L'A COMPLÉTÉ PAR SES EFFORTS
 EN 768 (1539).
 QUE CEUX QUI S'Y RÉFUGIERONT,
 OU QUI REGARDERONT AVEC DES YEUX CORPORELS,
 DEMANDENT A DIEU POUR LUI LA MISÉRICORDE,
 ET DEVIENNENT PARTICIPANTS
 DU PARADIS D'ÉDEN ! AMEN !

Cette inscription est une preuve que le château dont
 elle ne donne pas le nom fut élevé sous le règne d'Ochin
 et achevé sous celui de Léon V. On ignore où était situé
 le château de Téghenkar (*Pierre-jaune*), et à quelle épo-
 que l'inscription ci-dessus fut transférée dans l'église
 arménienne de Tarsous.

L'église de la Vierge renferme divers objets de valeur;
 Le principal est un tableau à l'huile avec cadre d'argent,
 il est placé au-dessus de l'autel et représente la Vierge
 tenant l'enfant Jésus, ayant tous deux fixé au-dessus de
 la tête un diadème d'argent en relief. Sur les côtés du
 tableau on voit deux personnages : l'un est saint Grégoire
 l'Illuminateur; l'autre saint Nersès. Au bas de ce ta-
 bleau et sur l'encadrement est l'inscription arménienne
 suivante en deux lignes et faite en repoussé :

CES IMAGES COUVERTES D'ARGENT FURENT FAITES
 AUX FRAIS DU PEUPLE POUR LA PORTE DE L'ÉGLISE
 DE LA SAINTE VIERGE A TARSE L'AN 600.

On montre dans l'église un manuscrit qui a été écrit,
 comme l'indique le memento du deuxième avant-der-
 dernier feuillet, par Jean, évêque de Sis, fils du prince
 Constantin, fils de Hethoum, l'an 762, dans le château de

բուականին՝ Ստյ Բերդին մեջ Յակոբ կաթողիկոսին ասենք, մինչդեռ Եգիպտացիք ոտնակոխ կընեին Կիլիկիան :

Աստուածամօր Եկեղեցւոյն չորս բոլորը գերեզմանոց է, եւ հոն կըքաղուին քի Տարսուհի Հայերը եւ քե Եւրոպացիք :

Հայոց գերեզմանները մասնաւոր յատկութիւն մը ունին որ յիշատակելը լաւ է : Ընդհանրապէս ասոնք միակտուր քարեր են, եւ ամեն մէկուն մեջտեղը ճերմակ մարմարիոն քար մը ագուցած է պզտիկ՝ վրան տապանագիր մը փորագրուած : Շատին վրայ փորուած են այնպիսի գործիքներ որ իւրաքանչիւր ննջեցելոյն ունեցած արհեստը կամ պաշտօնները կըյիշեցնեն : Վաճառականաց գերեզմաններուն վրայ ջափեր ու կշիռներ կան, դարբիններուն սալ, մուրճ եւ արցան. գրագիրներուն՝ գրարան եւ գրիչ եւ այլն : Կանանց գերեզմաններուն շատին վրայ եղածն է ասեղ եւ կծիկ :

Սրբոյն Պօղոսի Եկեղեցին հիմա մզկիթ դարձած է, եւ կըսուի *Քիլիսէ ճամի* : Շենքը ուղղանկիւն քառանկիւն է, երեք կամարակապ բաժնուած. մեջտեղինը բովի երկուքէն լայն՝ երկու կողմը սիւններով ու կամարներով. իսկ կողմնական կամարակապներուն ծայրը շենք մը կայ խաչաձեւ՝ երկու գաւիթ բաժնուած, ամեն մէկը զատ դռներով, ու իւրաքանչիւր կիսաբոլոր սրահով մը բաժնուած որ վերի կողմէն խորշաձեւի պէս է : Շենքին գլխաւոր դրանը վրայ վերնատուն մը կայ որ սովորաբար կանանց պահուած է Արեւելք : Գլխաւոր դրանը բովի եղած միւսարեւն՝ մահմետականաց ձեռքը անցնելէն ետեւ շինուած է ժե դարուն մեջ :

Վերայիշեալ կիսաբոլոր սրահովը բաժնուած երկու գաւիթներուն դռներուն վրայ երկու հատ հայերէն արձանագրութիւն կայ երկերկու տողով. ասոնցմէ մէկը Եսէկրցայ կարդայ (1), իսկ մեկային մեջ Օշին քաղաւորը կըյիշուի որ անտարակոյս սրբոյն Պօղոսի Եկեղեցին հիմնողն է ժ-Դ դարուն սկիզբները (2) (1508-1520) :

ԱՅՍ ԴՈՒՌԸՆ ՏԵՍՈՒՆ Է ԱՐԴԱՐՈՅ
ԵՒ ԲՆԱԿԱՐԱՆ (Է) ԵՐԿՆԱՅՆՈՅ
ՊԱՀԵՍՑ ԶԱՆԵՆՆ ԱՐԲՍՑ ՀԱՅՈՅ
ՈՐ ՔԱՆԻՉԻ ԵՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ԴՈՐՈՅՑ :

Խաչակրաց պատմագիրները կըսեն (3), քի սրբոյն Պօղոսի Եկեղեցւոյն մեջ քաղուեցաւ Մեծն Հուզոն՝ Վերմանտուայի դուքսը որ Հերակլիոյ պատերազմին մեջ երկու նետէ զարնուելով՝ գնաց Տարսու մեռաւ, ուր իր զինուորակիցները զինքը տարեր էին :

Լեւոն Բ քաղաւորին ասենք Տարսուի պարիսպը շատ արուած էր (4) միջին դարու ժամանակը պատահած զանազան պաշարմունքներուն պատճառաւ : Հերոն Ա, Լեւոն երկրորդին փեսան ու երկրորդ յաջորդը

Sis, sous le patriarcat de Jacques et pendant que les Égyptiens ravageaient la Cilicie.

L'église arménienne de la Vierge est entourée de toutes parts par un cimetière qui sert à la fois de sépulture aux Arméniens de Tarse et aux Européens.

Les tombes arméniennes ont un caractère particulier qu'il est utile de mentionner. Ce sont généralement de longues dalles au milieu desquelles on enchâsse une petite plaque de marbre blanc sur laquelle une inscription est gravée. Sur la plupart de ces tombes sont sculptés à même la pierre des instruments qui rappellent le métier ou les fonctions qu'exerçaient ceux qu'elles couvrent: celles des marchands présentent des balances et des poids; celles des forgerons, une enclume, un marteau et des tenailles; celles des écrivains, une écritoire et un calame, etc. La plupart des tombes des femmes présentent une aiguille et une pelote de fil.

L'église de Saint-Paul est aujourd'hui convertie en mosquée. Elle porte le nom de Kilissé-Djami (église-mosquée). Cet édifice est rectangulaire et a trois nefs; celle centrale, plus large que les deux autres, est bordée de chaque côté par des colonnes supportant des arceaux; les deux nefs latérales aboutissent à une construction transversale divisée en deux pièces, ayant chacune une porte et séparées par un hémicycle formant dans sa partie supérieure une tête de niche. La porte principale de l'édifice est surmontée d'une tribune généralement destinée aux femmes dans les églises d'Orient. Le minaret élevé à droite de la porte d'entrée a été construit lors de la conquête musulmane au xve siècle.

Au-dessus des portes qui donnent entrée aux deux pièces que sépare l'hémicycle dont j'ai parlé plus haut, sont gravées deux inscriptions arméniennes en deux lignes dont l'une est indéchiffrable pour moi (1) et l'autre rappelle le nom du roi Ochin qui sans doute a fondé l'église de Saint-Paul au commencement du xive siècle (2) (1308-1320).

C'EST LA PORTE DU SEIGNEUR DES JUSTES
ET L'HABITATION DES AMES CÉLESTES :
CONSERVEZ OCHIN, ROI DES ARMÉNIENS,
SEIGNEUR QUI PARDONNEZ !

C'est dans l'église de Saint-Paul, disent les chroniqueurs des croisades (3), que fut enseveli Hugues le Grand, duc de Vermandois, qui, blessé de deux flèches au combat d'Héraclée, vint mourir à Tarse où ses compagnons d'armes l'avaient transporté.

Sous le règne de Léon II, les murailles de Tarse étaient en fort mauvais état (4) par suite des différents sièges que la ville avait eu à soutenir pendant le moyen âge. Héthoum Ier gendre et deuxième successeur de Léon II, fit re-

(1) Հաւար. Արձանագր. էջ 28, Թ. 61 :

(2) Հաւար. Արձանագր. էջ 27, Թ. 62 :

(3) Միշոյ, Պատմութիւն Խաչակրաց, հատ. Ա, Գլ. Դ, էջ 268 :

(4) Վիլլպրանտ, էջ 156 :

(1) Mon Recueil d'inscriptions, n° 61. p. 28.

(2) Mon Recueil, p. 29, n° 62.

(3) Michaud, Histoire des Croisades, t. I, ch. IV, p. 268.

(4) Willebrand, page 136.

Տարսունի պարիսպը նորոգեց, ինչպես կը վայել հետագայ արձանագրութիւնը որ այն շէնքերէն հանուած, ու հիմա ագուցուած է Աստուածամօր Էկեղեցւոյն դրսի պատին վրայ (1) :

✱ Ի ԹՈՒ : ՀԱՌՑ ՈՂԷ :
ՆՈՐՈԳԵՑԱՒ ՊԱՐԻՍՊՍ ՏԱՐՍՈՆԻ
ԶԵՌԱՄԲ ԹԱԳ : ՀԱՌՑ ՀԵԹՄՈՑ .

Տարսունի դռներէն մէկը կերեւնայ մեծ Գեղեզմանոցին մէջ որ Տեմիր-գափու (Նրկարի դուռն) կըսուի. վրայի կամարը կիսաբոլոր է : Կերեւնայ քէ այս դուռը Հեթումը նորոգած բերդին կտորն է :

Պօղոս Դուկասի ըսածին նայելով՝ Ժե դարուն վերջերը Տարսունի պարիսպները դեռ բաւական աղէկ վիճակի մէջ են եղեր. եւ սակայն նոյն ճանապարհորդը կըսէ քէ իր հոն գտնուած ժամանակը բնակիչները հին պարիսպները կըքակեն եղեր որ անոնց քարերովը իջեւաններ ու մասնաւորաց տներ շինեն : Դարձեալ նոյն ճանապարհորդը կըսէ քէ Տարսուն քաղաքը՝ հին պարիսպին ընդարձակութեանը նայելով՝ չորս փարսախէն աւելի շրջապատ ունի եղեր :

Այժմու Տարսունը, որ տաճկերէն Թարսուն կըսուի, ամեն կողմը պարտեզներ ունի բազմաթիւ ու տեսակ տեսակ ծառերով զարդարուած, որ են արմաւենի, նարնջենի, բլենի, նունենի, եւ շատ մը ուրիշ պղտդատու ծառեր :

Այս զարդարուն անտառին ուռճացեալ բոյսերուն պատճառ՝ այժմու Տարսունին ճախնային երկիրն է, որով ընդարձակ ուխտիսի մը պէս կերեւնայ, եւ այն երկիրը լաւ տեսնելու համար՝ չորս դին պատած անտառանման պարտեզներէն դուրս ելլելու է. անոր համար Մարտոնայ Քիններ կըսէ քէ Տարսուն աւելի անտառի մը կընմանի քան քէ քաղաքի :

Դանլը-գափու ըսուած հին դռնէն անցնելուդ պէս Տարսունը կըտեսնես՝ բարձր բարձր մինարէներով, գմբէթներով, բաղնիքներով, շիրիմներովը, եւ այլ եւ այլ տերութեանց հիւպատոսարաններովը, որ հասարակ քաղաքացոյց տներէն եւ երկրագործաց տնակներէն բարձր վերնատուններ են. կըտեսնուին նաեւ վաճառանոցը, իջեւանները եւ ուրիշ շէնքերը :

Կեօղլիւ-գալէ անունով լեռնակ մը կայ՝ որ ընտրեր են եղեր հին ատենի Տարսունացիք իրենց գեղեզմանոցը շինելու համար. անոր վրայէն Տարսուն քաղաքը բոլոր իր շէնքերովը շատ գեղեցիկ ու գուարճալի կըտեսնուի. բայց քիչ ատենէն աչքիդ նոր նոր բաներ կըզարնէ ու կընայիս որ խաբուեր ես. վասն զի զիմացող նեղ նեղ, ցեխոտ ու աղտոտ փողոցներ կեղեկն, եւ արդէն Զուգուր-օվա ըսուած հովտին քաց գետիններէն աւրուած օղը աւելի կապականեն :

Տարսունի մէջէն եւ Կիւղնու գետէն բաժնուած գանգան ջրանցքներու վրայէն անցնելէ ետքը՝ կըհասնիս գետին քովը, որ հիմա Մեզարլեկ-Շաի կըսուի, եւ ատենով նաւարկելի է եղեր. անոր մէջէն էր որ Կիւղնուպարայի ցովանաւերը լողացին՝ երբ այն քագուհին

lever les fortifications de Tarse ainsi que le prouve l'inscription suivante (1) provenant de ces constructions et qui maintenant, comme je l'ai dit plus haut, est encastrée dans le mur extérieur de l'église arménienne de la Vierge.

EN L'ANNÉE DES ARMÉNIENS 677,
LES RAMPARTS DE TARSE ONT ÉTÉ RESTAURÉS
PAR LE ROI DES ARMÉNIENS, HÉTHOUM.

Une des portes de Tarse se voit dans le grand Cimetière. Elle est connue sous le nom de Demir-Capou (Porte de fer); l'arc en est ogival. Cette porte paraît avoir fait partie du système de défense restauré par Héthoum.

Vers la fin du XVIIe siècle les fortifications de Tarse étaient encore, au dire de Paul Lucas, assez bien conservées; toutefois, ce voyageur rapporte que pendant son séjour dans cette ville, les habitants détruisaient les anciennes murailles afin d'en employer les matériaux dans la construction des khans et de maisons particulières. Le même voyageur, qui a eu le tort d'exagérer ses appréciations, dit que Tarse, à en juger par son ancienne enceinte, devait avoir plus de quatre lieues de circonférence.

Tarse, dont le nom actuel est Tarsous, est de nos jours entourée de toutes parts de jardins plantés d'arbres nombreux et d'essences diverses, tels que palmiers, orangers, figuiers, grenadiers, platanes, et d'une très-grande quantité d'arbres fruitiers.

La magnifique végétation de cette forêt si variée est due au sol marécageux de la Tarse actuelle, qui présente l'aspect d'un vaste oasis, et qu'on n'aperçoit bien qu'après avoir dépassé le sol boisé qui lui sert de ceinture; aussi Macdonald Kinneir dit que Tarse ressemble plutôt à une forêt qu'à une ville.

Dès que l'on a dépassé l'antique porte de la Kanli, on aperçoit Tarse avec ses minarets élancés, les coupôles de ses bains, de ses *turbè*, les consulats des divers puissances dont les pavillons dominant les maisons à terrasses des citadins et les chaumières des fellahs; enfin son bazar, ses khans et ses autres établissements.

Tout cet ensemble, vu des hauteurs du *Gueuzluk-Kalè*, petit monticule que les anciens Tarsiates avaient choisi pour l'emplacement de leur nécropole, donne à Tarse l'aspect le plus pittoresque; mais bientôt de nouvelles impressions se produisent, et l'illusion s'efface à la vue des rues étroites, fangeuses et encombrées d'immondices qui contribuent à corrompre l'air déjà si vicié par les marécages des *Tchoukour-Ova* ou plaines basses.

Après avoir traversé Tarse et franchi plusieurs canaux qui la sillonnent venant du Cydnus, aujourd'hui Mézarlek-Tschaï, on arrive à ce fleuve, jadis navigable et qui vit flotter les galères de Cléopâtre venant plaider la cause de ses généraux devant le tribunal de Marc-Antoine. On con-

(1) Հասար. Արձանագր. էջ 26, Թ. 38 :

(1) Mon Recueil d'inscriptions, p. 26, n° 58.

իր զօրավարաց դատաստանը կտրել տալու համար Մարկոսի Անտոնիոսի առջեւն էլաւ : Գիտէն ամենքը թէ ինչ հանդեսներով մեկգմեկ հարկեցին այն երկու տարփածուները , եւ ինչպէս ամենեւին քաղաքական գործոց վրայ խնդիր չեղաւ մեջերին , այլ այն տեսութիւնը պատճառ եղաւ . Անտոնիոսի կործանմանը :

Զրկեժ մը կայ Տարսոնէն թիչ մը հեռու , որուն վերայ ճանապարհորդները կը գմային . ասոր շրէրը տասը մէրրի չափ բարձրութենէ կը բարձրանայ խոր փոսի մը մէջ . եւ շատը կըսեն թէ ասիկայ գետին այն տեղն է ուր որ մեծն Ադրեսանդր յուսացուեցաւ , ու թիչ մնաց որ իր փառաստոր արշաւանքը աւելի պիտի վերջանար , թէ որ Փիլիպպոս բժիշկը մակեդոնացի դիւցազնին տենը չկտրէր :

Տարսոնի բնակչաց բուռն վրայ ճանապարհորդները միաբան չեն . ոմանք 50,000 կը դնեն , ոմանք 20,000 , իսկ ձիշղ համարանքին առէլի մօտեցողները , 10,000 :

Տարսոն քաղաքը , որ առէլի առանի կամ գիւղաքաղաքի պէս բան մի է , այդչափ ժողովուրդ ալ չունի : Բնակիչներուն թիւը կամի ու կըսակսի , եւ ճմեռն որ խիստ բազմամարդ եղած ատենն է , 7 կամ 8,000 բնակիչ կունենայ : Իսկ ամառը որովհետեւ ճախնային երկիրներէն էլած զոյրդներուն պատճառաւ ջերմերը կըսկսին , այս թիւը գրեթէ կիսով չափ կըսակսի . բնակչաց մեծ մասը , մանաւանդ թիչ մը կարողութեան տէր եղողները քովի լեռները կը քաշուին որ տաքէն ու անկեց պատճառած հիւանդութիւններէն ազատ մնան :

Տարսոնի բնակչաց մեծ մասը տաճիկ ու արաբացի է . քանի մը հարիւր տնոք ալ յայն , հայ ու եւրոպացի կայ , որ ընդհանրապէս արմուտաց ու իւղային հունտերու վաճառականութիւն կընեն . վասն զի երկրին առատ բերքերն են ասոնք :

Հիւսպատոսներուն բնակութիւնը Տարսոնի մէջ է . Ատանայի բղէշին կողմանէ ալ *դայմադամ* այսինքն տեղապահ կընստի հոն :

Վերջի տարիներս՝ վաճառականութեանը ընդարձակելուն պատճառաւ՝ Տարսոն սկսեւ եր ծաղկիլ . բայց հիմա նորէն իյնալու վրայ է , բնակիչներն ալ օր ըստ օրէ կըսակսին , վասն զի շատը կերբան կը բնակին Մերսինի նաւահանգիստը , որ հին ատենի Զեփիրիոնն է , եւ առէլի յարմար է վաճառականութեան . օդն ալ բարեխառն ըլլալով՝ Տարսոնի օդուն չափ վնասակար չէ :

ՎԻԿՏՈՐ ԼԱՆԳԼՈՒՍ :

nait les fêtes que se donnèrent les deux amants; on sait aussi qu'il n'y fut point question d'affaires et que cette entrevue fatale perdit la fortune d'Antoine.

Une cascade, qu'admirent les voyageurs, est à peu de distance de Tarse; les eaux tombent d'une hauteur d'environ dix mètres dans un bassin profond qu'on s'accorde généralement à regarder comme le point du Cydnus où Alexandre aurait pris un bain qui eût pu clore sa glorieuse carrière, si son médecin Philippe n'eût arrêté l'effet de la fièvre ardente à laquelle le héros macédonien était en proie.

Les voyageurs ne sont pas d'accord sur le chiffre exact de la population de Tarse; les uns portent à 30,000 le nombre de ses habitants, d'autres à 20,000, et enfin ceux qui se rapprochent le plus de la vérité lui en donnent 10,000.

La ville de Tarse, qui n'est plus qu'un chef-lieu de district, n'a pas cette importance. Sa population est flottante, et en hiver elle atteint son maximum, qui est de 7 à 8,000 âmes. Pendant la saison d'été, époque à laquelle se manifestent les fièvres causées par les émanations de son sol marécageux, ce chiffre se réduit à près de moitié: une partie de ses habitants, et notamment ceux qui jouissent de quelque aisance, se réfugient dans les montagnes voisines pour se préserver des chaleurs et des maladies qui en sont la conséquence.

La population de Tarse se compose, pour la plus grande partie, de Turks, d'Arabes et de quelques centaines de familles grecques, arméniennes et franques qui généralement se livrent au commerce des graines alimentaires et oléagineuses dont le pays produit des quantités assez considérables.

Tarse est la résidence officielle des consuls et d'un kaïmakam ou gouverneur qui relève du pacha d'Adana.

La prospérité dont Tarse a joui pendant ces dernières années, en raison de l'accroissement qu'avait pris son commerce, tend maintenant à décroître et sa population à s'amoin-dre encore, beaucoup de ses habitants étant venus s'établir au port de Mersine, l'ancienne Zéphyrium, qui leur offre de plus grands avantages commerciaux et dont le climat tempéré présente moins de dangers que celui de Tarse.

VICTOR LANGLOIS.

Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

ՍՈՒՐԶԱՆԴԱԿ ՄԱՍԵՍԱՅ ԱՂԱԽՆԻՈՑ

Մասեաց Աղաւնոյս ընդհանրապէս մեր ազգին մէջ գտած բարեսէր ընդունելութեանը նայելով՝ ընկերագրելոց քիւր մինչեւ ցայժմ քիչ ըլլալուն կրնայինք զարմանալ՝ եթէ գլխաւոր պատճառները չգիտնայինք։ Ասոնց առաջինն է տարեկան գնոյն շատ ըլլալը կամ ծանր երեւնալը, այսինքն 28 ֆրանք, որ գրեթէ 140 օսմանեան դահեկան ըսել է։ Ժամանակիս դժուարութեանցը նայելով՝ իրաւունք կուտանք այս գանգատն ընողներուն։ Ուստի եւ հարկ կը համարինք իջեցընել այս գինը, որպէս զի մեր բուն վախճանին դիւրաւ հասնինք, այն է շատ ընթերցող եւ շահուող ունեւալ։ Բայց որովհետեւ ընկերագրելոց մեծ մասը արդէն վճարեր են այս տարւոյս տարեկան գինը, — ինչպէս որ կըլուսանք, — անօգուտ շփոթութեան պատճառ կրնայ ըլլալ հիմակուրէն փոփոխութիւն մը ընելը գլխաւոր պայմաններուն մէջ։ Ուստի այս տարի սոյնպէս կը շարունակենք ամսագրոյս ձեւն ու դիրքը, որով եւ տպագրութեան փառաւորութիւնը. իսկ գալ տարի այնպիսի խնայութիւններ կընենք անշուշտ որ կարենանք 15 ֆրանքէն աւելի չպահանջել իբրեւ տարեկան գին ընկերագրութեան։

Ընկերագրելոց մէկէն ի մէկ չբազմանալուն երկրորդ պատճառ կերեւնայ ազգային խնդրոց սակաւութիւնը։ Մեր միտքն ալ այս է որ Մասեաց Աղաւնին ամսէ ամիս առատապէս բաշխէ ազգասիրաց այն ամենայն հարկաւոր տեղեկութիւններն որ՝ մեղուներուն ամէն ծաղկընէրէ քաղած հիւրին պէս՝ իրենց համար քաղցր մխիթարութիւն մը ըլլան սրտի եւ լուսաւորութիւն մտաց. մանաւանդ որ ուրիշ ազգային օրագիրք եւ լրագիրք ալ՝ ազգիս կարօտութեանը՝ նայելով՝ իրենց գովելի աշխատութիւնը բաւական չեն համարիր այնքան պիտոյքը լեցընելու։ Յուսանք թէ հետ գնեալ ցուցընէնք արդեամբք որ այս կողմանէ ունեցած ջանքերնիս ալ անպատու պիտի չըմնայ։

Ամատեալութիւն ընդհանուր կամ մասնաւոր յատկութեանցը վրայ ուրիշ ասոնց նման դիտողութիւն կամ քննութիւն ընել կամեցող ազգայինները կընրաւիբենք որ բարեհաճին համարձակ գրելու խմբագրին. միայն թէ նամակները յանձ-

նեն մեր Դործակալին որ ի Պոլիս՝ որպէս զի աւելորդ ծախքերնիս չծանրանայ. եւ անտարակոյս ըլլան որ յաջորդ ամատեալութիւն մէջ իրենց գրածին պատասխանը տպուած կընդունին, « Սուրհանդակ Մասեաց Աղաւնոյ » վերնագրով, ինչպէս որ ահա հոս օրինակը կըսեսեն, եւ ինչպէս եւրոպացիք ալ սովորութիւն ունին իրենց օրագրացը մէջ գործադրելու։

Առ. Պ. Դ. ի Կոստանդնուպոլիս. — Ամատեալութիւն լեզուին եւ ոճոյն վրայ բարեսէր մտօք տրուած գովեստներուն ուրախ ենք. իսկ առաջարկուած ուղղախօսութեան կանոններէն մէկ քանին թերեւս կարենանք ի գործ դնել՝ առանց ոտնառութեան ընթերցողաց։

Առ. Պ. Ժ. ի Կոստանդնուպոլիս. — Ամսագիրս դիւրատար չընելնուս գլխաւոր պատճառն էր՝ մէջը դրուելու պատկերներէն ոմանց մեծութեան յարմարցընել դիրքը։ Մենք ալ հաւանեալ ենք թէ օգուտը վայելչութենէն՝ աւելի նախադասելի է. ուստի եւ զալ տարւոյն սկիզբէն կըկատարենք ձեր եւ մեր փափաքը։

Առ. Պ. Լ. ի Զմիռնիա. — Նիկողայոս կայսեր մահուան պարագաները ըստ մեծի մասին Փարիզու « Տեպա » լրագրէն առած ենք։ — Մեր պարտքն է ամէն բարի բանէ խրատ եւ օրինակ առնուլ. ուստի անտեղի կը համարինք ձեր բոլրակցին ըսածը թէ մենք զայն կայսրը « սրբացընել ուղեղու » կըրպով մը պատմեր ենք վարքն ու մահը։

Առ. Նոյն. — « Մայրենի չար օրինակին վնասները » մայրերու համար գրուած է, վասն զի անոնց համար ալ է այս մեր ամսագիրը, եւ ոչ թէ միայն տղայոց եւ երիտասարդաց։

ՓԱՐԻԶ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒՄՉ ՆՈՐԱՏԻՊ ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԲԵՐ։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՅ ՏԵՍՈՒՆ ՄԵՐՈՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ԳՐԻՍՏՈՍԻ, կարգեալ ըստ չորից աւետարանչացն բանից. գոր ըստ իմաստից սրբոց Հարց Նկեղեցւոյ պարգարանեաց Հ. Դարբիել Վ. Այվազովսքի։ —

Գրիստոսի Տեառն մերոյ աստուածահրաշ վարուց պատմութիւնը չորս Աւետարանիցները զատ զատ շարադրած են խորհրդով՝ ազդամբ Հոգւոյն սրբոյ։ Այս պատմութիւնը աստուածային պաշտամունքին դուրս

ընթերցողաց դիրքաբեանը համար՝ ժամանակագրական կարգով մը ամփոփուած ու իբրեւ միահատոր գրուածք դեռ չէր ելած մեր ազգին մէջ, ինչպէս որ ուրիշ գրեթէ ամենայն քրիստոնեայ ազգերն ունին : Այս օգտակար աշխատասիրութեան մէջ մասնաւոր ջանք եղած է նաեւ համառօտ պարզաբանութիւններ աւելցնելու՝ իբրեւ ծանօթութիւն՝ ամենն ալ Սրբոց Հարց եկեղեցւոյ գրքերէն քաղելով : Կազմուած օրինակին գինն է 8 Ֆրանք :

Նոյն գործը տպուած է նաեւ հայերէն եւ գաղղիաբէն ղիմացե ղիմաց, առանց պարզաբանութեան, ղըպրոցներու համար : Աշակերտաց մեռքը իբրեւ խրատական գիրք՝ տարակոյս չկայ որ անման է անբաղդասելի գրուածք է ասիկայ՝ մեջի գերագոյն բարոյականին սրբութեամբ . անկեց ի գատ՝ իբրեւ հայերէն ու գաղղիաբէն սովորելու գործիք՝ մեծ դիրքութիւն կուտայ ուսումնասիրաց . վասն զի հայերէնը մեր մատենագրութեան յատակ է քաղցր ոճոյն առաջին գաղափարն է . գաղղիաբէնն ալ հայերէնին ղիմացը գտնուելով, եւ ըստ կարի հաւատարիմ բարգմանութիւն ըլլալով՝ խորին գաղղիաբանութիւններէ հեռու, մեծ դիրքութիւն կուտայ գաղղիաբէն սորվողներուն որ շուտով սկսին այն պիտանի լեզուն հասկընալ : Այսու դիտաւորութեամբ, եւ խրախուսանօր Վ. Հ. Սարգսի Վարդապետի Թեոդորեան՝ վերատեսչի Մուրատեան վարժարանին, շարադրուած ու տպուած է այս գործն : — Կազմուած օրինակին գինն է 7 Ֆրանք :

ՀԱՅԿԱՅԱՆ ԳԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ յօրինեալ ի Հ. Ամբրոսեայ Գալֆայեան, եւ նուիրեալ Վ. Հ. Սարգսի Վարդապետի Թեոդորեան, վերատեսչի Մուրատեան վարժարանին :

Քսանութեան քերք փոքրաղիք դիրատար օրինակ՝ գրեթէ ամեն տեսակ հայերէն գրոյ, պարզ, գեղեցիկ, կանոնաւոր մեռքով գծագրուած, եւ Փարիզու ճարտար պղնձագիր արուեստագիտաց մեկուն ձեռքովը փորագրուած : — Գինն է 5 Ֆրանք :

ՅՈՒՍԵՓԱՆ ՏՐՈՋԻ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՔ յաղագս Քրիստոսական հաւատոյ ի ցոյց ճշմարտութեան նորին, եւ ԽՈՍՏՈՒՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ուրումըն Քրիստոնեայ իմաստասիրի . բարգմանեաց ի մերս Հ. Գաբրիէլ վարդապետ Այվազովսքի : Ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը քրիստոնեական սուրբ

հաւատոյ ճշմարտութեանց համաձայն պիտի ըլլայ որ մոլորական ու խաբեական գիտութիւն մը չդառնայ : Այս կարեւոր սկզբան գեղեցիկ ապացոյցները կը տեսնուին նաեւ Տրոջ իմաստասիրին երկու փոքրիկ գրութեանց մէջ՝ որ Մեծապատիւ Արքիեպիսկոպոս խնդրանօրը բարգմանուած է ծախիւքը տպուած են՝ միահատոր կազմով : — Գինն է 5 Ֆրանք :

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԳՍԴԳԻՍՐԷՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԸՐՈՒՅՄՏՐՈՒԹԵԱՆ. յօրինեաց Հ. Ամբրոսիոս Գալֆայեան :

Գաղղիաբէն լեզուն վարժութիւնը մերացնեայ պատանեկաց դիրքացնելու համար շինուած է այս օգտաւետ գրուցատրութեան գիրքը, եւ երկու հատոր է, կամ քե ըսենք՝ երկու տեսակ տպագրութիւն ունի . մեկուն մէջ՝ գաղղիաբէնին ընթերցմանը կողմանէ առջի բերան դժուարութիւն կրողաց համար՝ հնչմունքները Հայու գրով ալ դրուած են, իսկ մեկային մէջ գաղղիաբէնն ու հայերէնը միայն կայ՝ առանց հնչման : Այս գործը մեծապատիւ Արքիեպիսկոպոս խնդրանօրը կողմանէ իրենց հաւակակից ազգային պատանեաց նուիրուած է : — Առաջին հատորոյն գինն է 5 Ֆրանք, երկրորդինը 2 Ֆրանք :

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԱՆԳԳԻՍՐԷՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԸՐՈՒՅՄՏՐՈՒԹԵԱՆ. յօրինեաց Հ. Ամբրոսիոս Գալֆայեան :

Վերինին նման, եւ նոյնպէս երկհատոր պատուական գործիք մըն է այս՝ անգղիաբէն լեզուն դիրատար սորվեցնելու : Որչափ որ այս լեզուն կարեւորութիւնն է օգուտը մեծ ձանցցուած է մերացնեայց համար, միանգամայն հնչմունքն ալ դժուար՝ օտար ազգաց համար, նոյնչափ ալ ամեն ջանք եղած է որ ճիշդ բացատրութիւն այն հնչմունքները մեր հայերէն այբուբենով, ինչպէս որ յառաջաբանութեանց մէջ յիշուած է : Ասոր ալ ազգային պատանեաց նուիրողն է նոյն Արքիեպիսկոպոս պալագատաց դեռահասակ մօրաքեռորդին Յարութիւն Քարավազեան : —

Առաջին հատորոյն գինը 5 Ֆրանք, երկրորդինը 2 :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱՂՏԷԼԻ :

PARIS. — IMPRIMERIE WALDER, RUE BONAPARTE, 44.

COLLEGE OF EDUCATION

DEPARTMENT OF EDUCATION

INTERSTATE COMMERCE COMMISSION

SCHEDULE OF RATES		SCHEDULE OF RATES	
1	...	1	...
2	...	2	...
3	...	3	...
4	...	4	...
5	...	5	...
6	...	6	...
7	...	7	...
8	...	8	...
9	...	9	...
10	...	10	...
11	...	11	...
12	...	12	...
13	...	13	...
14	...	14	...
15	...	15	...
16	...	16	...
17	...	17	...
18	...	18	...
19	...	19	...
20	...	20	...
21	...	21	...
22	...	22	...
23	...	23	...
24	...	24	...
25	...	25	...
26	...	26	...
27	...	27	...
28	...	28	...
29	...	29	...
30	...	30	...
31	...	31	...
32	...	32	...
33	...	33	...
34	...	34	...
35	...	35	...
36	...	36	...
37	...	37	...
38	...	38	...
39	...	39	...
40	...	40	...
41	...	41	...
42	...	42	...
43	...	43	...
44	...	44	...
45	...	45	...
46	...	46	...
47	...	47	...
48	...	48	...
49	...	49	...
50	...	50	...
51	...	51	...
52	...	52	...
53	...	53	...
54	...	54	...
55	...	55	...
56	...	56	...
57	...	57	...
58	...	58	...
59	...	59	...
60	...	60	...
61	...	61	...
62	...	62	...
63	...	63	...
64	...	64	...
65	...	65	...
66	...	66	...
67	...	67	...
68	...	68	...
69	...	69	...
70	...	70	...
71	...	71	...
72	...	72	...
73	...	73	...
74	...	74	...
75	...	75	...
76	...	76	...
77	...	77	...
78	...	78	...
79	...	79	...
80	...	80	...
81	...	81	...
82	...	82	...
83	...	83	...
84	...	84	...
85	...	85	...
86	...	86	...
87	...	87	...
88	...	88	...
89	...	89	...
90	...	90	...
91	...	91	...
92	...	92	...
93	...	93	...
94	...	94	...
95	...	95	...
96	...	96	...
97	...	97	...
98	...	98	...
99	...	99	...
100	...	100	...

1914 - 1915

COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAËL GHARABIAN.

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Ի Փարիզ, տարեկան	Փրանք	25	»
Արտաքոյ		28	»
Գին միոյ տետրակի		3	»

Տեղի ընկերագրութեան.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ,
Ի Փողոցն Սեն-Սիւլպիս, Թ. 38.

PRIX D'ABONNEMENT :

Paris, par an	Fr.	25
Étranger.		28
Prix d'un numéro		3

On souscrit :

A PARIS, CHEZ M. D. ARAM,
rue Saint-Sulpice, 38.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԵՆՑԱՂԹԳՈՒՑ ԲԱՆԲ.

Մուրատեան վարժարանին շփոթութեանցը վրայ քանի
մը խօսք .

Մաղձախտի դեղ մը .

ԵՆՍԱՐԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱՅ.

Բացումն համաշխարհական Արուեստահանդիսին որ
ի Փարիզ .

Վիճակագրութիւն Գաղղիոյ .

Համաշխարհական ընկերութիւն արուեստասիրաց .

Ելեքտրական հեռագիր ընդ մեջ Եւրոպայ եւ Ամերիկոյ .

ՀԱՆԳԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԱՆ.

Ֆրանքին . (Շարայարութիւն :)

ԱՅԿԱՋԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Առաջարկութիւն Հռովմեական Հայ ժողովրդէն զաղ-
րական տանելու ի ձեզայիր . Հայ. եւ Գաղղ .

Տարսոն Կիլիկեցոց . Հայ. եւ Գաղղ .

ԱՐԻՋԵԱՆ ԱՄՄԱԳԻՐ.

Սուրհանդակ Մասեաց Աղանոյ .

Փարիզ հրատարակուած նորատիպ հայերէն գրքեր .

SOMMAIRE.

I. CONNAISSANCES UTILES.

Quelques mots sur les événements du collège arménien
Moorat.

Un remède contre le choléra.

II. TABLEAUX DE L'EUROPE.

Inauguration de l'ouverture de l'Exposition univer-
selle de Paris.

Statistique de France.

Société universelle des artistes.

Télégraphe électrique entre l'Europe et l'Amérique.

III. GALERIE DES HOMMES DE MÉRITE.

Franklin (Suite).

IV. MUSÉE ARMÉNIEN.

Projet de la colonisation de l'Algérie par des Armé-
niens catholiques. Arm.-Franç.

Tarse en Cilicie. Arm.-Franç.

V. CHRONIQUE MENSUELLE DE PARIS.

Courrier de la Colombe du Massis.

Nouvelles publications arméniennes à Paris.

1re Année. — Mai 1855. — N° 5.